

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΩΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

ISBN: 978-618-5868-13-0

© Ελένη Γκαρά, Yusuf Ziya Karabıçak, Σοφία Λαΐου, Ανδρέας Λυμπεράτος,
Λεωνίδα Μοίρας, Δημήτρης Παπασταματίου, Μαρίνος Σαρηγιάννης,
Πάννης Σπυρόπουλος, Σεγιέντ Μοχαμάντ Ταγκί Σχαριάτ-Παναχί,
Πώργος Τζεδόπουλος, Αντώνης Χατζηκυριάκου
και Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2025
Ι. Νικολόπουλος & Σία Ε.Ε.
Ζαλόγγου 9, 106 78, Αθήνα
Τηλ.: 210 38 00 520 – Fax: 210 38 00 529
e-mail: eikostouprotou@otenet.gr

Η Ελληνική Επανάσταση ως οθωμανική κρίση

ΕΛΕΝΗ ΓΚΑΡΑ · YUSUF ZİYA KARABIÇAK
ΣΟΦΙΑ ΛΑΪΟΥ · ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΟΙΡΑΣ · ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ
ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ · ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΕΓΙΕΝΤ ΜΟΧΑΜΑΝΤ ΤΑΓΚΙ ΣΧΑΡΙΑΤ-ΠΑΝΑΧΙ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΖΕΔΟΠΟΥΛΟΣ · ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΕΛΕΝΗ ΓΚΑΡΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ του ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ

Διακοινοτική βία στη Σμύρνη το 1821: μια ευρύτερη οπτική των γεγονότων

Γιάννης Σπυρόπουλος*

Στο άρθρο αυτό προσπαθώ να αναδείξω κάποια στοιχεία των δρώντων στην οθωμανική Μεσόγειο πολιτικών δικτύων των γενίτσαρων και να εξηγήσω πώς τα δίκτυα αυτά συνέβαλαν στην ανάπτυξη και διασπορά φαινομένων μουσουλμανικής βίας.¹ Συγκεκριμένα, επικεντρώνομαι στα γεγονότα της Σμύρνης και αναδεικνύω τη σύνδεση των πρωταγωνιστών τους με την Κρήτη, τη Μανίσα, την Κωνσταντινούπολη και άλλες περιοχές στις οποίες πραγματοποιήθηκαν τέτοιες –φαινομενικά ανεξάρτητες μεταξύ τους– βίαιες κινητοποιήσεις μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης του 1821. Μέσω της παραπάνω ανάλυσης εξηγώ ότι μια σειρά από γεγονότα που είχαν λάβει χώρα στη Σμύρνη ήδη από το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα και εκ πρώτης όψεως θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως απλές διακοινοτικές διαμάχες, στην πραγματικότητα είχαν βαθύτερες ρίζες. Τέλος, ισχυρίζομαι ότι η Επανάσταση του 1821 έδρασε ως καταλύτης για την ανάδυση νέων ή και την έκφραση προϋπαρχουσών διεκδικήσεων ομάδων που συνδέονταν με τους γενίτσαρους, τα συμφέροντα και δίκτυα των οποίων συχνά ξεπερνούσαν το τοπικό ή θρησκευτικό επίπεδο.

* Ο Γιάννης Σπυρόπουλος είναι κύριος ερευνητής στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας (Ρέθυμνο) με ειδίκευση στην οθωμανική ιστορία.

1. Η έρευνα για το άρθρο έγινε στο πλαίσιο του προγράμματος ERC «JANET: Janissaries in Ottoman Port-Cities: Muslim Financial and Political Networks in the Early Modern Mediterranean». Το πρόγραμμα έχει λάβει επιχορήγηση από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας (European Research Council) από το πρόγραμμα έρευνας και καινοτομίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης Horizon 2020 (grant agreement No 849911).

Τα γεγονότα της Σμύρνης κατά το 1821

Θα ξεκινήσω με μια σύντομη περιγραφή των όσων έλαβαν χώρα στη Σμύρνη το 1821. Στις 29 Μαρτίου (σύμφωνα με το γρηγοριανό ημερολόγιο) καταφτάνουν τα νέα για την εξέγερση στη Μολδοβλαχία, γεγονός που εξοργίζει τους ντόπιους μουσουλμάνους και οδηγεί πολλούς από αυτούς στο να πάρουν τα όπλα.² Στις αρχές Απρίλη οι οθωμανικές αρχές της Σμύρνης πολλαπλασιάζουν τον αριθμό των τοπικών γενιτσαρικών φρουρών και διορίζουν ένοπλες περιπόλους οι οποίες αποτελούνταν, σύμφωνα με τον πρόξενο της Ρωσίας Δεστούνη, από «ποταπά» στοιχεία, μεταξύ άλλων και από κρητικούς μουσουλμάνους τους οποίους ο βρετανός πρόξενος Γουέρρυ χαρακτήριζε στην αλληλογραφία του ως «αλήτες» (*vagabonds*).³

Καθώς η ένταση κλιμακώνεται,⁴ στις 6 Απριλίου αρχίζουν οι προκλήσεις κατά των Ευρωπαίων με μια επίθεση εναντίον του ισπανού προξένου από μεθυσμένους γενίτσαρους που διενεργούσαν περιπόλους. Το περιστατικό αυτό είχε ως αποτέλεσμα στις 10 Απριλίου οι ευρωπαίοι πρόξενοι να συνεδριάσουν και να ζητήσουν από την τοπική διοίκηση τη μείωση των περιπόλων και την τοποθέτηση φρουρών που δεν προέρχονταν από το γενιτσαρικό σώμα. Μετέφεραν τα αιτήματά τους στο συμβούλιο του ιεροδικείου το οποίο τα ικανοποίησε, όπως καταλαβαίνουμε από την έκβαση των πραγμάτων, αφού, όπως θα δούμε στη συνέχεια, οι γενίτσαροι από το σημείο αυτό και έπειτα επιδίδονται σε μια διαρκή διαπραγματεύση με την τοπική διοίκηση για την ανάληψη του καθήκοντος της φρούρησης της πόλης.

Στις 12 Απριλίου ένας πυροβολισμός οδήγησε στον Φραγκομαχαλά περίπου 10.000 ένοπλους μουσουλμάνους οι οποίοι εκτόξευαν απειλές προς τους Ευρωπαίους. Τελικά τα πράγματα ηρέμησαν πρόσκαιρα, αλλά στις 13 Απριλίου έφτασαν τα νέα για το ξέσπασμα της Επανάστασης στην Πελοπόννησο και ανανεώθηκε ο φόβος μιας γενικευμένης σύρραξης.⁵ Πραγματικά, εντός του Μαΐου διαπράττονται μια σειρά δολοφονιών χριστιανών από

2. Για τη σφαγή των μουσουλμάνων στο Γαλάτσι, που πιθανώς αποτέλεσε και τη μεγαλύτερη πρόκληση στα μάτια του μουσουλμανικού πληθυσμού της Σμύρνης, βλ. Ardeleanu, «Military Aspects», σ. 144-145.

3. Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 318· Prousis, «Smyrna in 1821», σ. 149-150.

4. Σύμφωνα με τον οθωμανό ιστορικό Σανίζαντε, τον Μάιο ο διοικητής της διοικητικής περιφέρειας Καισάρειας και υπεύθυνος για τη φρούρηση της Σμύρνης Χασάν πασάς κλήθηκε να προστατεύσει τους χριστιανούς της πόλης γιατί «πληροφορήθηκε ότι οι στρατιωτικοί της Σμύρνης τρέφουν μίσος για τους ραγιάδες και οι ραγιάδες έχουν τρομοκρατηθεί». Şâni-zâde, *Şâni-zâde Târîhi*, τ. 2, σ. 1193, 1206.

5. Prousis, «Smyrna in 1821», σ. 150-152.

μέλη της γενιτσαρικής φρουράς της πόλης και ο πληθυσμός βρίσκεται σε μεγάλη ανησυχία, ειδικά μετά το άκουσμα της είδησης για τον απαγχονισμό του πατριάρχη Γρηγορίου Ε',⁶ ενώ στις 29 Μαΐου οι κρητικοί μουσουλμάνοι της πόλης σκοτώνουν περίπου δεκαπέντε άτομα λόγω του τραυματισμού ενός συντρόφου τους, με αποτέλεσμα οι χριστιανοί να τρέχουν πανικόβλητοι προς τα πλοία για να σωθούν.⁷

Το Ραμαζάνι ξεκινά στις 2 Ιουνίου και οι σφαγές εντείνονται. Στις 3 Ιουνίου δεκαπέντε ακόμα άτομα δολοφονούνται και η Κωνσταντινούπολη στέλνει στη Σμύρνη δύο γενίτσαρους αξιωματικούς, έναν τουρνατζήμπαση (*turnacibasi*) κι έναν κολ τσαούση (*kol çavuşu*), οι οποίοι φέρεται να είχαν μεγάλη επιρροή εντός του σώματος, με σκοπό να αποτρέψουν τους εκεί στρατιώτες από τη διενέργεια μιας ευρύτερης σφαγής του πληθυσμού.⁸ Παρά την προσωρινή αποτροπή των χειροτέρων οι δολοφονίες συνεχίζονται και τα καταστήματα της πόλης παραμένουν κλειστά. Στις 15 Ιουνίου, ωστόσο, επαναλαμβάνεται η απόπειρα μαζικής σφαγής του ελληνορθόδοξου πληθυσμού, η οποία οδηγεί σε τουλάχιστον 160 θανάτους.⁹

Εντωμεταξύ η είδηση ότι ένα ρωσικό πλοίο ετοιμάζεται να αποπλεύσει από το λιμάνι της πόλης οδηγεί τουλάχιστον 2.000 ένοπλους μουσουλμάνους σε αναταραχή¹⁰ καθώς διαδίδεται η φήμη ότι μεταφέρει πυρομαχικά και προμήθειες προς τους έλληνες επαναστάτες. Την ίδια μέρα, κατόπιν ελέγχου στο ρωσικό πλοίο, βρέθηκαν εντός αυτού, σύμφωνα με τον ρώσο πρόξενο, περίπου 400 άτομα με αγγλικά διαβατήρια, ενώ, σύμφωνα με τις οθωμανικές πηγές, βρέθηκαν περίπου 150 άτομα ρωσικής υπηκοότητας.¹¹ Οι γενίτσαροι υποπτεύονταν ότι τα άτομα αυτά ήταν στην πραγματικότητα ραγιαδες και ότι πάνω στο πλοίο υπήρχαν πυρομαχικά και προμήθειες προοριζόμενα για τους επαναστάτες, κι έτσι προσπάθησαν να εμποδίσουν τον απόπλου του. Παρ' όλα αυτά, οι οθωμανικές αρχές τελικά παραχωρούν άδεια αναχώρησης στο πλοίο στις 16 Ιουνίου και ο όχλος, έχοντας την υποστήριξη των γενίτσαρων, κατακρεουργεί τον τοπικό καδή, τον αρχηγιάνη (*başayan/serayan*) και τον ναίπη της πόλης, θεωρώντας ότι δωροδοκήθηκαν για να αφήσουν το πλοίο να αποπλεύσει. Το περιστατικό αυτό εξελίχθηκε σε μια πολύωρη ανεξέλεγκτη σφαγή του χριστιανικού πληθυ-

6. Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 322-324.

7. Prousis, «Smyrna in 1821», σ. 154-155.

8. Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 325-327.

9. Στο ίδιο, σ. 328-329.

10. Ο αριθμός αυτός αναφέρεται στις βρετανικές πηγές. Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 329. Ωστόσο ο Raffanel, *Histoire des événements de la Grèce*, σ. 252, ανεβάζει τον αριθμό σε περισσότερους από 12.000.

11. BOA, HAT 307/18138· Prousis, «Smyrna in 1821», σ. 156.

σμού, με τη γενιτσαρική φρουρά να προστατεύει ανοιχτά τους δολοφόνους.¹²

Παρά την αρχική υποστήριξη από ορισμένους γενίτσαρους αξιωματικούς της σφαγής των οθωμανών αξιωματούχων που απάρτιζαν το μεγαλύτερο μέρος της τοπικής διοίκησης, στον απόηχο της και υπό τον φόβο αντιπoinών από την Κωνσταντινούπολη, δημιουργείται ένα νέο διοικητικό όργανο στην πόλη, με πρωτοβουλία των αρχηγών των γενίτσαρων και κύρια μέλη τους ίδιους, το οποίο δηλώνει ότι σκοπός του είναι ο περιορισμός των φόνων. Σύμφωνα με τον Κλωντ Ραφφενέλ, ο οποίος εργαζόταν στο γαλλικό προξενείο της Σμύρνης την περίοδο εκείνη, «οι εξεγερμένοι [...] μοίρασαν μεταξύ τους την εξουσία»: «την επόμενη μέρα οι νέοι αρχηγοί (οι αξιωματικοί των γενίτσαρων) χρίστηκαν αντιπρόσωποι από τον πληθυσμό», έτσι «ο τουρκικός πληθυσμός ήταν τώρα ο κυρίαρχος της πόλης».¹³ Οι γενίτσαροι, έχοντας τον πλήρη έλεγχο της τοπικής διοίκησης και προκειμένου να έχουν μια επίφαση νομιμότητας για την κατάληψή της, τοποθετούν επικεφαλής τον μουτεσελίμη, τον αντιπρόσωπο του πασά της πόλης, ο οποίος, σύμφωνα με τον άγγλο πρόξενο, παρουσιάζεται στο συμβούλιο τρέμοντας από τον φόβο του.¹⁴

Στις 18 Ιουνίου αποκαλύπτεται σχέδιο σφαγής του ελληνορθόδοξου πληθυσμού του Μπουρνόβα και οι βρετανοί υπήκοοι της πόλης επιβιβάζονται σε πλοία.¹⁵ Αντίστοιχα περιστατικά συμβαίνουν, όπως θα δούμε, στη Μανίσα, ενώ λίγο πριν είχε σφαιγιαστεί μεγάλο μέρος του ελληνορθόδοξου πληθυσμού του Αίβαλιού και, σύμφωνα με πληροφορίες, αυτοί που είχαν πραγματοποιήσει τις εκεί δολοφονίες τώρα σκόπευαν να κάνουν το ίδιο και στη Σμύρνη.¹⁶ Έτσι το νέο συμβούλιο, που πια ελεγχόταν πλήρως από τους αρχηγούς των γενίτσαρων της Σμύρνης, έθεσε ως προτεραιότητά του την αποτροπή νέων σφαγών από τους μη ντόπιους στρατιώτες που θα έρχονταν από τις γύρω περιοχές.¹⁷ Εντωμεταξύ τα νέα φτάνουν στην Κωνσταντινούπολη, όπου διατάζεται η αποστολή τεσσάρων γενίτσαρων αξιωματι-

12. Για το περιστατικό αυτό, βλ. MacFarlane, *Constantinople in 1828*, τ. 1, σ. 28-30· Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 329-330. Για μια εκτενή περιγραφή των σφαγών, βλ. Raffanel, *Histoire des événements de la Grèce*, σ. 255 κ.ε.

13. Raffanel, *Histoire des événements de la Grèce*, σ. 262, 266. Βλ. επίσης Prousis, *Lord Strangford (1821)*, σ. 116: «Ο πασάς έχει μόνο κατ' όνομα την εξουσία και οι γενίτσαροι το πιθανότερο είναι να μην τον υπακούσουν όταν η ευκαιρία για λαφυραγώγηση είναι τόσο μεγάλη».

14. MacFarlane, *Constantinople in 1828*, τ. 1, σ. 32· Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 330, 333-334, 347.

15. Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 331.

16. Στο ίδιο, σ. 334· Prousis, *Lord Strangford (1821)*, σ. 116. Για τη σφαγή και τις λεηλασίες στο Αίβαλί, βλ. επίσης Şâni-zâde, *Şâni-zâde Târihi*, τ. 2, σ. 1188-1189, 1244-1245.

17. Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 333-334.

κών για την τιμωρία των ενόχων.¹⁸ Όπως αναφέρει ο Γουέρρυ, ακολουθεί σχετική ησυχία, η οποία μεταφραζόταν σε «μόλις» οκτώ με δέκα δολοφονίες τη μέρα,¹⁹ αλλά η εύθραυστη αυτή ηρεμία ταραάζεται όταν ένα οθωμανικό στράτευμα, που δεν κατάφερε να αποβιβαστεί στη Σάμο λόγω της παρέμβασης του ελληνικού στόλου, βρέθηκε τελικά στο Κουσάντασι (Scala Nuova) όπου φονεύει 200 Έλληνες.²⁰

Όπως μας πληροφορεί ο Ραφφενέλ, ο οποίος βρισκόταν στη Σμύρνη όταν λάμβαναν χώρα τα γεγονότα, οι σφαγές στο Κουσάντασι ξεκίνησαν αφότου «οι Τούρκοι της επαρχίας του Ελέζ αγά (έτσι λεγόταν ο διοικητής της πόλης), έμαθαν τον τρόπο με τον οποίο οι γείτονές τους (οι μουσουλμάνοι της Σμύρνης) είχαν μεταχειριστεί τους Έλληνες και προσπάθησαν να ενεργήσουν με παρόμοιο τρόπο».²¹ Σύμφωνα με τη γαλλική προξενική αλληλογραφία από το Κουσάντασι, στις ταραχές που έλαβαν χώρα στην πόλη πρωτοστάτησαν δύο κρητικοί έμποροι οι οποίοι, μετά τις σφαγές και την ακόλουθη λεηλασία χριστιανικών περιουσιών, διέφυγαν στην Κωνσταντινούπολη.

Η παρουσία των μουσουλμάνων Κρητικών στην εν λόγω περιοχή θα συνέχιζε για μήνες ακόμα να αποτελεί απειλή για τους ντόπιους χριστιανούς, ενώ τον Οκτώβριο επρόκειτο να αποκαλυφθεί μια συνωμοσία. Ο γάλλος προξενικός αντιπρόσωπος στο Κουσάντασι σημειώνει ότι οι εμπλεκόμενοι Κρητικοί περιφέρονταν στις χριστιανικές συνοικίες της πόλης φωνάζοντας στα ελληνικά «Χριστιανοί, τρέξτε στην παραλία! Είμαστε εκεί με τα πλοία μας για να σας σώσουμε», θέλοντας να δημιουργήσουν την εντύπωση ότι εκτυλίσσεται μια εκτεταμένη ελληνική εξέγερση και με αυτή την αφορμή να εξοντώσουν τους χριστιανούς κατοίκους της πόλης.²² Κάποιοι κρητικοί γενίτσαροι της Σμύρνης, που, όπως θα δούμε, είχαν εντωμεταξύ εκδιωχθεί από εκεί, είχαν καταφτάσει στην Έφεσο και φαίνεται πως έπαιξαν κομβικό ρόλο τόσο στη σφαγή των χριστιανών του Κουσάντασι, όσο και σε μια εξέγερση κατά του τοπικού διοικητή Ελέζ αγά ο οποίος κλείστηκε στην κατοικία του με έναν μικρό αριθμό στρατιωτών της συνοδείας του για να προστατευτεί από τους εξεγερμένους.²³

Εντωμεταξύ στη Σμύρνη έχουν φτάσει τα νέα για τις συγκρούσεις του Ιουλίου μεταξύ των Σφακιανών και των γενίτσαρων των Χανίων και από τις 14 Ιουλίου έως τις 17 Αυγούστου ξεσπούν μια σειρά από νέα περιστα-

18. BOA, A.DVNSMHM.d.239, σ. 143/517.

19. Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 337.

20. Στο ίδιο, σ. 339-340.

21. Raffanel, *Histoire des événements de la Grèce*, σ. 167.

22. Καραπιδάκης και Pouradier Duteil-Λοιζίδου, *Γαλλικά δελτία ειδήσεων*, σ. 152-161.

23. Raffanel, *Histoire des événements de la Grèce*, σ. 168-170.

τικά βίας με κρητικούς πρωταγωνιστές, για τα οποία οι οθωμανικές πηγές σημειώνουν ξεκάθαρα ότι οι δράστες τα διέπρατταν ως αντεκδίκηση για το ξέσπασμα της Επανάστασης στην Κρήτη.²⁴ Στις 14 Ιουλίου δύο Κρητικοί επιτέθηκαν με γιαταγάνια σε χριστιανούς και μουσουλμάνους,²⁵ στις 18 Ιουλίου κρητικοί μουσουλμάνοι επιδόθηκαν αδιάκριτα σε δολοφονίες χριστιανών ορθόδοξων, ενώ μάλιστα ένας από αυτούς υπερηφανευόταν ότι είχε σκοτώσει εξήντα τέσσερις και δεν θα σταματούσε αν δεν έφτανε τους εκατό.²⁶ Στις 17 Αυγούστου ένας μαύρος ονόματι Νουμάν και κάποιος καλαϊτζής Λατίφ συλλαμβάνονται επειδή δολοφόνησαν έναν νεαρό Έλληνα και οι κρητικοί σύντροφοί τους σκοτώνουν επτά χριστιανούς ως αντίποινα.²⁷

Σε αυτή τη φάση αποκαλύπτεται ότι ο τουρνατζήμπασης που είχε αποσταλεί από την Κωνσταντινούπολη ως σερντάρης (επικεφαλής) των γενίτσαρων της Σμύρνης για να ηρεμήσει τα πράγματα, στην πραγματικότητα υπέθαλπε τους εν λόγω εγκληματίες. Μετά τις σφαγές που έλαβαν χώρα στη διάρκεια του Ραμαζανιού, η τοπική διοίκηση είχε αποφασίσει να απομακρύνει από την πόλη έξι αγάδες των γενίτσαρων που θεωρήθηκαν υποκινητές των ταραχών: τον Τσιπλάκ Σαλίχ αγά και τον Κιορ Μεχμέτ αγά από τον 31ο γενίτσαρικό λόχο, τον Μπαϊράμ αγά από τον 25ο λόχο, τον Αχμέτ αγά και τον Ντουατζή Μουσταφά αγά από τον 71ο λόχο και τον Καϊσεριλή Αλή αγά από τον 64ο λόχο.²⁸ Όπως μας ενημερώνουν οι οθωμανικές πηγές, ο νέος σερντάρης που είχε σταλεί από την πρωτεύουσα, ο τουρνατζήμπασης Μεχμέτ αγάς, ο οποίος παρεμπιπτόντως ήταν Κρητικός και προφανώς γι' αυτό είχε επιλεγεί από την Κωνσταντινούπολη, όχι μόνο δεν βοήθησε στην επιβολή της τάξης, αλλά την επομένη της άφιξής του συγκέντρωσε διάφορα ταραχοποιά μέλη των συντεχνιών που είχαν εκδιωχθεί από τους λόχους τους με τη σύμφωνη γνώμη των αξιωματικών τους, τους έβαλε στο κονάκι του, τους έδωσε πίσω τα διακριτικά τους και τους διόρισε φρουρούς, ενώ αναζήτησε τους προαναφερθέντες έξι εξόριστους αρχηγούς των γενίτσα-

24. Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 338-339· BOA, HAT.754/35583. Αλλού διαβάζουμε ότι οι οθωμανικές αρχές απομάκρυναν από τη Σμύρνη δεκαέξι άτομα ως υπεύθυνα για τα επεισόδια, με επικεφαλής κάποιον Κούρδο Αλή και κάποιον Τσαλίκ Γιουσούφ. Ωστόσο αυτοί, επιθυμώντας να εισχωρήσουν πάλι στην πόλη, είχαν συγκεντρωθεί στην περιοχή Μπουρνόβα. BOA, HAT.919/39998-A.

25. Prousis, «Smyrna in 1821», σ. 157.

26. Στο ίδιο, σ. 158. Για μαρτυρίες σχετικά με κάποια από τα περιστατικά που έλαβαν χώρα κυρίως κατά τη σφαγή αυτή, αλλά και σε άλλες στιγμές, βλ. MacFarlane, *Constantinople in 1828*, τ. 1, σ. 34-43.

27. Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 342.

28. BOA, HAT.341/19505· 684/33259· 684/33256· 684/33260.

ρων και τους έφερε πίσω στη Σμύρνη, και μαζί με αυτούς διάφορους εγκληματίες που ανήκαν στον 25ο λόχο.²⁹

Όπως καθίσταται σαφές από τις πηγές, εντός του γενιτσαροκρατούμενου πια συμβουλίου της πόλης της Σμύρνης υπήρχαν έντονες διαφωνίες σε σχέση με την προστασία ή όχι των έκνομων γενίτσαρων.³⁰ Συγκεκριμένα, η προστασία των κρητικών δολοφόνων αποτέλεσε το βασικό σημείο σύγκρουσης και, καθώς φαίνεται ότι οι αξιωματικοί των γενίτσαρων δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν ως προς ένα ενιαίο σχέδιο δράσης, η κατάσταση οδηγήθηκε σε έναν προσωρινό περιορισμό των δολοφονιών που για λίγες μέρες δεν ξεπερνούσαν τις τρεις τη μέρα.³¹

Ωστόσο αυτή η σχετική ηρεμία έκρυβε μια εξαιρετικά τεταμένη ατμόσφαιρα η οποία δεν άργησε να οδηγήσει σε άλλη μια μετωπική σύγκρουση. Στις 17 Οκτωβρίου ένας Ρωμιός αποκεφαλίζεται από έναν Κρητικό. Οι άνδρες του διοικητή Χασάν πασά κυνηγούν τον τελευταίο και τον πυροβολούν. Οι γενίτσαροι του 27ου και του 31ου λόχου πολιορκούν το κονάκι του διοικητή και αρχίζουν να πυροβολούν μαζί με τους Κρητικούς, σκοτώνοντας και τραυματίζοντας κάποια άτομα της συνοδείας του,³² ενώ την επομένη αποκαλύπτεται ότι οι δύο αυτοί λόχοι σχεδίαζαν μαζί με τους εγκληματίες Κρητικούς να πυρπολήσουν την πόλη και να τον δολοφονήσουν. Η αποκάλυψη της συνωμοσίας οδηγεί τελικά στην αναγκαστική συσπείρωση των αξιωματικών των γενίτσαρων γύρω από τον Χασάν πασά, παρά το γεγονός ότι, απ' όσο σημειώνεται στις πηγές, ορισμένοι από τους συνωμότες ήταν μεταξύ των επικεφαλής των λόχων που έλεγχαν τη διοίκηση της Σμύρνης. Φαίνεται, ωστόσο, ότι οι τελευταίοι συνειδητοποίησαν πως η προστασία των Κρητικών είχε εξελιχθεί σε βαρίδι καθώς όχι μόνο εξέθετε τους ίδιους στον κίνδυνο μιας άμεσης επέμβασης της Κωνσταντινούπολης στην περιοχή, αλλά και απονομιμοποιούσε την εξουσία τους στα μάτια του ντόπιου

29. BOA, HAT.341/19505. Ο όρος «λόχος» που χρησιμοποιείται εδώ μπορεί να αποδίδει μία από τις τρεις κατηγορίες γενιτσαρικών λόχων που στα οθωμανικά τουρκικά ονομάζονται «τζεμαάτ» (*cemaat*), «μπολούκ» (*bölük*) ή «σεκμπάν» (*sekban*). Στην περίπτωση όσων πραγματεύεται το άρθρο, όποτε οι πηγές διευκρινίζουν την κατηγορία, πρόκειται για λόχους τύπου *τζεμαάτ*. Για την οργάνωση του σώματος των γενίτσαρων, βλ. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtımdan*, τ. 1, σ. 155-171.

30. Σχετικά με τις επιφυλάξεις πολλών γενίτσαρων «που ήταν σχεδόν όλοι ιδιοκτήτες στην πόλη» για την έκταση των βίαιων κινητοποιήσεων των οποίων ηγούντο οι Κρητικοί, βλ. Raffanel, *Histoire des événements de la Grèce*, σ. 102-103.

31. Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 347.

32. Στο ίδιο. Σύμφωνα με τον MacFarlane ένα αντίστοιχο περιστατικό είχε λάβει χώρα και τον Ιούνιο, αμέσως μετά τη σφαγή των επισήμων της τοπικής διοίκησης, MacFarlane, *Constantinople in 1828*, τ. 1, σ. 30-31.

μουσουλμανικού πληθυσμού.³³ Έτσι εξέφρασαν ανοιχτά τη στήριξή τους προς τον πασά και καταδίκασαν τους κρητικούς συντρόφους τους, με αντάλλαγμα την εκ νέου ανάληψη των φυλακίων και περιπόλων της πόλης, τα οποία, όπως είδαμε, είχαν στερηθεί τον Απρίλιο κατόπιν πρότασης των ευρωπαϊών προξένων. Παρ' όλα αυτά, καθώς ο φόβος πρόκλησης ενός γενικού ξεσηκωμού εξακολουθούσε να υφίσταται, η τιμωρία που αποφασίστηκε για τους κρητικούς γενίτσαρους ήταν ήπια.³⁴ Οι επικεφαλής του σώματος έδωσαν την επιλογή στους συνωμότες Κρητικούς να αναχωρήσουν με δύο γαλλικά πλοία για την Κρήτη, προειδοποιώντας τους ότι σε περίπτωση ανυπακοής και παραμονής στην πόλη θα έχαναν την προστασία που τους παρέιχαν οι αξιωματικοί τους. Ως αποτέλεσμα, 150 ή 200 περίπου Κρητικοί (ο αριθμός αλλάζει ανάλογα με την πηγή) αναχωρούν από τη Σμύρνη στις 19 Οκτωβρίου.³⁵

Τέλος καλό όλα καλά; Όχι ακριβώς. Η απειλή των Κρητικών αποδείχθηκε πιο επίμονη απ' όσο θα ήθελαν να πιστεύουν οι τοπικές αρχές. Ο πληθυσμός τους στη Σμύρνη ήταν μεγαλύτερος από τους 150-200 εγκληματίες που εξορίστηκαν στην Κρήτη και οι διασυνδέσεις τους αρκετά πιο ισχυρές. Πρώτα απ' όλα, ο κρητικός σερντάρης Μεχμέτ, ο οποίος περιέθαλπε τους γενίτσαρους που εξορίστηκαν, παρέμεινε στη θέση του και τα παράπονα για τη στήριξη που πρόσφερε σε διάφορους παρανόμους επαναλαμβάνονται από τον πληθυσμό τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 1823,³⁶ ενώ η επίμονη παρουσία των κρητικών εγκληματιών στην πόλη υπογραμμίζεται και από άλλα γεγονότα. Στις 17 Νοεμβρίου, για παράδειγμα, ξεσπά ένας καβγάς στο Χιώτικο Χάνι μεταξύ πέντε-δέκα Σλάβων με αυστριακή υπηκοότητα, ενός μαύρου και ενός Κρητικού, που καταλήγει σε τραυματισμό των τελευταίων.³⁷

Το περιστατικό, που έγινε με αφορμή μια φήμη ότι οι Ευρωπαίοι φυγάδευαν Ρωμιούς στα επαναστατημένα νησιά,³⁸ έδειχνε να οδηγεί στην επανάληψη του σκηνικού του Ρεμπελιού της Σμύρνης το οποίο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, είχε λάβει χώρα το 1797 όταν σλάβοι ναύτες είχαν σκοτώσει έναν Κρητικό, με αποτέλεσμα οι ντόπιοι γενίτσαροι να κάψουν ολόκληρο τον Φραγκομαχαλά της πόλης. Έντρομοι οι πρόξενοι κινητοποιήθηκαν και ήρθαν σε συνεννόηση με τον πασά, ο οποίος προσπάθησε να συσπειρώσει τη γενιτσαρική ηγεσία για την προστασία των ευρωπαϊών κατοίκων της πό-

33. Στο ίδιο, σ. 32-33.

34. Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 349-350.

35. Στο ίδιο, σ. 348· MacFarlane, *Constantinople in 1828*, τ. 1, σ. 32-33· Raffanel, *Histoire des événements de la Grèce*, σ. 168· BOA, HAT.904/39704· 935/40481.

36. BOA, HAT.684/33256· 684/33260.

37. BOA, HAT.919/39998-A.

38. BOA, HAT.919/39998.

λης. Εξήντα άτομα δολοφονήθηκαν, αλλά με τη στήριξη των γενίτσαρων προς τον πασά η ζημιά περιορίστηκε σε αυτούς τους θανάτους.³⁹

Εδώ αξίζει επίσης να αναφερθεί, για λόγους που θα αναπτύξω αργότερα, ότι μεταξύ των επικεφαλής των εμπλεκομένων στα περιστατικά αυτά γενίτσαρων βρίσκονταν και άτομα κουρδικής καταγωγής.⁴⁰ Ο πασάς, τηρώντας την παλαιότερή του συμφωνία με τους επικεφαλής των γενίτσαρων που τον στήριζαν, δεν χρησιμοποίησε τους 600 Αλβανούς της συνοδείας του, αλλά πλήρωσε και σε αυτή την περίπτωση στρατιώτες του σώματος για να διεξαγάγουν περιπολίες και να διασφαλίσουν την ειρήνη, κι έτσι αποφεύχθηκε η όποια αντίπραξη από την πλευρά των γενίτσαρων.⁴¹ Οι Κρητικοί θα εξακολουθούσαν να δημιουργούν προβλήματα στον ντόπιο πληθυσμό για τουλάχιστον δύο χρόνια ακόμα,⁴² αλλά η επιρροή τους εντός της γενιτσαρικής μονάδας της Σμύρνης φαίνεται πως είχε μειωθεί σε μεγάλο βαθμό.

Τοπικά, διεπαρχιακά και διεθνή γενιτσαρικά δίκτυα: ορισμένες κρυφές πτυχές των εξεγέρσεων του 1821 και του 1797 στη Σμύρνη

Οι διακοινοτικές συγκρούσεις αποτελούν ένα σημαντικό κομμάτι όλων των παραπάνω γεγονότων και φαινομενικά οι βιαιοπραγίες των γενίτσαρων εξηγούνται πλήρως από το θρησκευτικό μίσος που προκάλεσαν τα νέα για τη σφαγή χιλιάδων μουσουλμάνων σε Μολδοβλαχία, Πελοπόννησο και Κρήτη. Ωστόσο τα γεγονότα που περιγράφηκαν παραπάνω έχουν και κάποιες λιγότερο εμφανείς αλλά σημαντικές πτυχές που συνδέονται τόσο με την ταραχώδη ιστορία ορισμένων διεπαρχιακών μουσουλμανικών δικτύων όσο και με τις ισορροπίες ισχύος στην Κωνσταντινούπολη.

Μια από τις πτυχές αυτές, που χρειάζεται οπωσδήποτε ερμηνεία, είναι η δυναμική παρουσία όλων αυτών των Κρητικών που βρίσκονταν επικεφαλής των βίαιων γενιτσαρικών ομάδων της Σμύρνης, η οποία εκ πρώτης όψεως φαντάζει δυσεξήγητη. Την απάντηση στο ερώτημα αυτό δίνει μια εν-

39. Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 350-352.

40. BOA, HAT.919/39998-A.

41. Clogg, «Smyrna in 1821», σ. 352, 354.

42. BOA, HAT.1174/46430· 684/33256· 684/33260· 871/38733· 684/33259· 874/38785. Η παραμονή πολλών Κρητικών στη Σμύρνη τουλάχιστον έως τα μέσα του 1823 αποδεικνύεται μεταξύ άλλων και από τις εκκλήσεις της κεντρικής διοίκησης «να μεταφερθούν οι Κρητικοί που περιφέρονται στη Σμύρνη και το Κουσάντασι για να βοηθήσουν την πατρίδα τους, όπως έχει εκφραστεί σε πολλά αυτοκρατορικά διατάγματα». Πισακ (επιμ.), *Those Infidel Greeks*, τ. 1, σ. 589.

διαφέρουσα πηγή από τα οθωμανικά αρχεία της Κωνσταντινούπολης, που σημειώνει την εγκατάσταση μουσουλμάνων κρητικών στρατιωτών στη Σμύρνη ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα «με σκοπό τη διεξαγωγή εμπορίου με την Αίγυπτο». Σύμφωνα με το έγγραφο, οι Κρητικοί αυτοί χρησιμοποιούσαν το στρατιωτικό τους καθεστώς για να αποφύγουν την καταβολή τελωνειακών δασμών και άλλων φόρων, όπως άλλωστε ήταν σύνηθες για τους γενίτσαρους που εμπορεύονταν σε όλη την αυτοκρατορία.⁴³

Τις δεκαετίες που ακολούθησαν την ίδρυση της παραπάνω κοινότητας στη Σμύρνη, φαίνεται ότι η παρουσία κρητικών γενίτσαρων άρχισε να παγιώνεται κι εκείνοι να αποκτούν ισχυρή σύνδεση με τις τοπικές αρχές και τους υπόλοιπους γενίτσαρους της πόλης. Διάφορες πηγές, για παράδειγμα, μαρτυρούν τον διορισμό κρητικών αξιωματούχων ως επικεφαλής του τελωνείου της πόλης, το οποίο φαίνεται πως λειτουργούσε ως τόπος πολιτικών ζυμώσεων για τους ντόπιους στρατιώτες,⁴⁴ καθώς και τον διορισμό Κρητικών ως αρχηγών της τοπικής γενιτσαρικής μονάδας.

Το 1770, μετά τα Ορλωφικά στην Πελοπόννησο, την επανάσταση του Δασκαλογιάννη στην Κρήτη και τη ναυμαχία του Τσεσμέ ακριβώς έξω από τη Σμύρνη, οι γενίτσαροι προκάλεσαν μια σειρά σφαγών κατά των ορθόδοξων χριστιανικών πληθυσμών τόσο στα Χανιά όσο και στη Σμύρνη, και δεν φαίνεται τυχαίο ότι επικεφαλής των γενίτσαρων της Σμύρνης εκείνη την εποχή είχε διοριστεί ο κρητικός πρώην αγάς των γενίτσαρων των Χανίων.⁴⁵

Όπως έχει ήδη γίνει κατανοητό απ' όσα σημειώθηκαν σε σχέση με το 1821, αυτή δεν ήταν η τελευταία φορά που ο διορισμός ενός Κρητικού ως επικεφαλής της γενιτσαρικής μονάδας της Σμύρνης συνδέθηκε με εντάσεις. Φαίνεται ότι οι αξιωματούχοι αυτοί έκαναν ό,τι μπορούσαν για να δημιουργήσουν ένα ισχυρό δίκτυο Κρητικών στην πόλη,⁴⁶ ένα δίκτυο που περιλάμ-

43. ΒΟΑ, C.ML.40/1804. Τον Σεπτέμβριο του 1764, κατά την επίσκεψή του στη Σμύρνη, ο άγγλος περιηγητής Richard Chandler προσέλαβε έναν κρητικό γενίτσαρο ως οδηγό. Chandler, *Travels*, τ. 1, σ. 90, 237. Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τις οθωμανικές πηγές 300 νεοσύλλεκτοι γενίτσαροι είχαν ήδη σταλεί από τη Σμύρνη στα Χανιά το 1714, γεγονός που πιθανώς δείχνει μια προϋπάρχουσα θεσμική σύνδεση των δύο περιοχών. ΒΟΑ, DVNSMHHM.d.120, σ. 278/1009.

44. Παπαδία-Λάλα, «Η Σμύρνη κατά τα Ορλωφικά (1770)», σ. 146· Raffanel, *Histoire des événements de la Grèce*, σ. 253.

45. Παπαδία-Λάλα, «Η Σμύρνη κατά τα Ορλωφικά (1770)», σ. 159, 183. Για την τιμωρία των συμμετεχόντων στα γεγονότα της Σμύρνης το 1770, βλ. επίσης ΒΟΑ, C.ZB.87/4321.

46. Οι σερντάρηδες από τα τέλη του 17ου αιώνα είχαν αποκτήσει το δικαίωμα να στρατολογούν άτομα για το γενιτσαρικό σώμα, γεγονός που τους έδινε μεγάλο περιθώριο δικτύωσης στις τοπικές κοινωνίες. Δεν θα ήταν άστοχο να υποθέσουμε ότι πολλοί από τους Κρητικούς που βλέπουμε στη Σμύρνη είχαν ενταχθεί στα τοπικά γενιτσαρικά δίκτυα ως στρατολογούμενοι των κρητικών σερντάρηδων που βλέπουμε στις πηγές. Για την παραπάνω πρακτική

βανε και μη στρατιωτικούς αξιωματούχους, που πάντα όμως φαινόταν να έχουν ισχυρές διασυνδέσεις με τις γενιτσαρικές μονάδες της Κρήτης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου αξιωματούχου αποτελεί και ο κρητικός επικεφαλής του τελωνείου της Σμύρνης (*gümriük emini*) Σουλεϊμάν αγάς, ένας από τους ισχυρότερους άνδρες της πόλης, ο οποίος το 1821 πρώτα αντικατέστησε τον δολοφονημένο από τους γενίτσαρους αρχιαγιάνη της περιοχής και αργότερα διορίστηκε διοικητής του Χάνδακα διαδεχόμενος έναν πασά που είχε συγκρουστεί με τους γενίτσαρους των Χανίων.⁴⁷ Υπήρχαν λοιπόν θεσμικοί σύνδεσμοι που υποστήριζαν την ανάπτυξη της κρητικής μουσουλμανικής κοινότητας στη Σμύρνη, οι περισσότεροι από τους οποίους σχετιζόνταν άμεσα με το γενιτσαρικό σώμα.

Αυτή η πολιτική ενδυνάμωση του κρητικού γενιτσαρικού στοιχείου στη Σμύρνη συνέβαινε παράλληλα με την ανάπτυξη της οικονομικής δύναμης των γενίτσαρων στην Κρήτη και τη δημιουργία ενός σταθερού κρητικού εμπορικού δικτύου με αιγυπτιακά λιμάνια όπως η Αλεξάνδρεια και η Δαμιέτα. Οι οθωμανικές και αραβικές πηγές της εποχής είναι γεμάτες με περιπτώσεις κρητικών μουσουλμάνων εμπόρων που εμπορεύονταν με την Αίγυπτο μεταφέροντας καφέ και σιτηρά ή ρύζι από την Αίγυπτο στη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη, καθώς και κρητικό, αλλά και σμυρναϊκό σαπούνι και ελαιόλαδο σε όλους τους παραπάνω προορισμούς.⁴⁸ Για την ακρίβεια, η εμπορική δραστηριότητα της κρητικής μουσουλμανικής ναυτιλίας είχε πολύ μεγαλύτερη εμβέλεια από το τρίγωνο Κρήτης-Σμύρνης-Αιγύπτου, αλλά στο παρόν άρθρο δεν θα γίνει ανάλυση αυτής της διάστασης. Θα ήθελα, ωστόσο, να δώσω εδώ λίγα στοιχεία για την ταχύτητα με την οποία αναπτυσσόταν η κρητική ναυπηγική και ναυτιλιακή επιχειρηματικότητα εκείνη την εποχή με αιχμή τους γενίτσαρους του νησιού. Σε μια από τις αναφορές του στο γαλλικό Υπουργείο Εξωτερικών, ο γάλλος πρόξενος των Χανίων έγγραφε το 1761 ότι:

οι Τούρκοι έχουν ιδρύσει σαπυνοποιεία για να μπορούν να επεξεργάζονται

(*tashih be-dergâh*), τις επαρχίες στις οποίες εφαρμοζόταν κατά κόρον και τον ρόλο των σερντάρηδων στην εφαρμογή της, βλ. Gül, 18. *Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, σ. 110, 466.

47. Για τον Σουλεϊμάν, τη θέση του ως τελωνειακού και αρχιαγιάνη της Σμύρνης και τον διορισμό του ως διοικητή στην Κρήτη, βλ. BOA, HAT.473/23128· 232/10780· 216/10774· Σπυρόπουλος, *Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση*, σ. 344-345, 365-366· Özdemir και Doğan, «Yunan İthilali Sirasında Bodrum», τ. 2, σ. 738. Για τη δραστηριότητά του ως σαπυνοποιού στη Σμύρνη, βλ. BOA, C.İKTS.9/423.

48. Βλ. ενδεικτικά BOA, HAT.1450/26· 894/39436· 894/39436-A· 281/16654· 653/31948· 410/21314· AE.SMST.III.115/8748· 276/15948· 275/15902· 73/4376· C.BLD.124/6191· TS. MA.d.9362· D.BŞM.d.7192· Griffith, *Egyptian Ports*, σ. 3, 33, 79, 81, 84, 115, 135-138, 152, 162-163, 165, 179-180, 187, 210, 261-262.

οι ίδιοι το ελαιόλαδό τους και να μην αναγκάζονται να το δίνουν σε ξένους. Δημιούργησαν το δικό τους θαλάσσιο караβάνι (*caravane maritime*) βάσει αυτής της βιομηχανίας και τώρα εμπορεύονται ακόμη και στο Λιβόρνο.⁴⁹

Το 1798, ένας άλλος γάλλος πρόξενος παραδεχόταν σε σχέση με την επέκταση της μουσουλμανικής κρητικής εμπορικής δραστηριότητας μετά τη Γαλλική Επανάσταση ότι «από την εποχή του πολέμου η μωαμεθανική ναυτιλία έχει ξεπεράσει κατά πολύ αυτή των χριστιανικών κρατών».⁵⁰ Ενδεικτικό μάλιστα της ανάμειξης των γενίτσαρων στην παραπάνω δραστηριότητα ήταν το γεγονός ότι το σύνολο σχεδόν των ιδιοκτητών σαπωνοποιείων και πλοίων στον Χάνδακα ήταν μουσουλμάνοι με διασυνδέσεις στο γενιτσαρικό σώμα.⁵¹

Προφανώς αυτή η ναυτιλιακή και επιχειρηματική σύνδεση λειτούργησε ως μέσο για τη ροή όχι μόνο εμπορευμάτων, αλλά και ανθρώπων και ιδεών από το ένα μέρος στο άλλο. Από αυτή την άποψη, η Σμύρνη είχε επανειλημμένα λειτουργήσει ως καταφύγιο για γενίτσαρους που διώκονταν από τις οθωμανικές αρχές στο νησί. Όταν για παράδειγμα το 1762 ξέσπασε μια μεγάλη γενιτσαρική εξέγερση στον Χάνδακα,⁵² ένας από τους γενίτσαρους που συμμετείχαν σε αυτή κατάφερε να διαφύγει στη Σμύρνη, έχοντας ωστόσο την ατυχία να συναντήσει το 1765 τον ίδιο πασά που τον είχε καταδιώξει στην Κρήτη, καθώς ο τελευταίος είχε εντωμεταξύ διοριστεί στο Γκιουζέλι-σαρ, βόρεια της Σμύρνης.⁵³ Όταν το 1811 ένας γενίτσαρος από τον Χάνδακα δολοφόνησε τον γιο του υποπροξένου της Γαλλίας στην Κρήτη, οι αξιωματικοί του τον βοήθησαν να διαφύγει πρώτα στη Σμύρνη και μετά στην Αίγυπτο, εκμεταλλευόμενοι τα διεπαρχιακά αυτά δίκτυα.⁵⁴ Παρομοίως, όταν ένα από τα μέλη της σημαντικής κρητικής γενιτσαρικής οικογένειας των Μόχογλου κατηγορήθηκε ότι είχε υπεξαιρέσει δούλους από τον αυτοκρατορικό ναύσταθμο στην Κωνσταντινούπολη, διέφυγε επίσης στη Σμύρ-

49. ANF, B1, La Canée, τ. 11, 17 Νοεμβρίου 1761.

50. MAE, CCC, La Canée, τ. 20, 10 Ανεμώδους (*ventôse*) έτους VI (28 Φεβρουαρίου 1798).

51. Σπυρόπουλος, *Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση*, σ. 272-275.

52. Για την εξέγερση αυτή, βλ. στο ίδιο, σ. 168-169, 231 και σποράδην· Sariyannis, «Rebellious Janissaries», σ. 257-268.

53. Για την αστεία αυτή ιστορία που είχε τελικά ευτυχή για τον γενίτσαρο κατάληξη, βλ. Chandler, *Travels*, σ. 236-237.

54. ADN, Constantinople, Correspondance avec les Échelles, Série D, Candie, τ. 2, 22 Απριλίου 1811, 1 Μαΐου 1811, 3 Μαΐου 1811, 20 Ιουλίου 1811, 2 Ιουλίου 1811, 8 Ιουλίου 1811, 15 Ιουλίου 1811, 1 Σεπτεμβρίου 1811, 18 Νοεμβρίου 1811· MAE, CCC, La Canée, τ. 21, σ. 164-166.

νη.⁵⁵ Ο αγάς των γενίτσαρων του Χάνδακα Μουσταφά Καρακάσης προσπάθησε να κάνει το ίδιο πράγμα όταν ο Μαχμούτ Β΄ διέταξε την εκτέλεσή του το 1816, αλλά τελικά συνελήφθη και εκτελέστηκε έξω από το νησί της Κω.⁵⁶

Η εκτεταμένη συμμετοχή των κρητικών μουσουλμάνων σε μια σειρά βίαιων επεισοδίων όχι μόνο στη Σμύρνη, αλλά και σε άλλες περιοχές της Μικράς Ασίας, ήταν τόσο πρόδηλη που οδήγησε τον Ραφφενέλ να γράψει:

δεν θα εκπλαγούμε πια αν [οι Κρητικοί] ήταν η κινητήρια δύναμη όλων των σφαγών που έγιναν στις ασιατικές ακτές: ο ρόλος αυτός τους ανήκει.⁵⁷

Αλλά σε ποιο βαθμό αυτό το δίκτυο μεταξύ των γενίτσαρων της Κρήτης και της Σμύρνης βασιζόταν αποκλειστικά στην αλληλεγγύη μεταξύ Κρητικών και σε ποιο βαθμό σε μια ευρύτερη γενιτσαρική ταυτότητα; Αναμφισβήτητα η κρητική εντόπια αλληλεγγύη διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη αυτού του δικτύου, αλλά, όπως καθίσταται σαφές από τις πηγές, η λειτουργία του τελευταίου υποστηριζόταν παράλληλα από μια ευρύτερη γενιτσαρική διασύνδεση. Κατά τη διάρκεια της προαναφερθείσας εξέγερσης των γενίτσαρων της Σμύρνης το 1821, για παράδειγμα, το σύνολο των οθωμανικών και δυτικών πηγών μαρτυρούν τη συλλογική στήριξη που παρείχαν στους εμπλεκόμενους Κρητικούς τουλάχιστον δύο λόχοι γενίτσαρων, ο 27ος και ο 31ος. Επίσης είδαμε ότι σε μια από τις κινητοποιήσεις σημειώνεται η σύμπραξη Κρητικών και Κούρδων, ενώ αυτές δεν αποτελούν τις μοναδικές περιπτώσεις όπου μη κρητικοί γενίτσαροι στηρίζουν τις κινητοποιήσεις των Κρητικών της πόλης. Το ίδιο είχε συμβεί και τον Μάρτιο του 1797 στο περίφημο Ρεμπελιό της Σμύρνης. Τότε οι ταραχές ξεκίνησαν μετά τη δολοφονία ενός κρητικού γενίτσαρου του 31ου λόχου από έναν ναύτη βενετικής υπηκοότητας και σλαβικής καταγωγής και τελείωσαν με τη σχεδόν πλήρη καταστροφή της ευρωπαϊκής συνοικίας της πόλης και τη σφαγή χιλιάδων χριστιανών. Οι κρητικοί γενίτσαροι έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο στα γεγονότα που οδήγησαν σε αυτή την απροσδόκητη καταστροφή, αλλά, όπως μαρτυρούν όλες οι ευρωπαϊκές πηγές, υποστηρίχθηκαν από ολόκληρο τον γενιτσαρικό πληθυσμό της πόλης.⁵⁸

55. ΒΟΑ, C.BH.123/5992.

56. Για την υπόθεση αυτή και σχετικές πηγές, βλ. Σπυρόπουλος, *Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση*, σ. 255.

57. Raffeneil, *Histoire des événemens de la Grèce*, σ. 101 κ.ε., 342.

58. Η βιβλιογραφία για το Ρεμπελιό είναι εξαιρετικά πλούσια. Βλ. ιδίως Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, τ. 6, σ. 281· Baykara, *İzmir*, σ. 83· Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, σ. 41-42· Βέης, «Το 'μεγάλο ρεμπελλιό' της Σμύρνης», σ. 411-422· Clogg, «The Smyrna 'Rebellion' of 1797», σ.

Τόσο τα γεγονότα του 1821 όσο κι εκείνα του 1797 δείχνουν ότι το κρητικό γενιτσαρικό δίκτυο της Σμύρνης δεν αποτελούσε παρά ένα κομμάτι μιας ευρύτερης διασύνδεσης. Όπως θα προσπαθήσω να εξηγήσω, αυτή η διασύνδεση στην πραγματικότητα αντικατόπτριζε τη δράση ενός πολύ μεγαλύτερου πλέγματος σχέσεων που διαπερνούσε ένα μεγάλο μέρος του αυτοκρατορικού χώρου και άρα θα ήταν λάθος να αποδώσουμε τέτοια περιστατικά μόνο σε τοπικά συμφέροντα. Στην πραγματικότητα υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι οι διεκδικήσεις πίσω από το ξέσπασμα των σφαγών του 1797 και του 1821 αποτελούσαν έκφραση πολύ ευρύτερων διεργασιών. Προκειμένου να παρουσιάσω αυτές τις ενδείξεις, θα στρέψω την προσοχή μου από την πιο τοπικιστικού χαρακτήρα κρητική αλληλεγγύη προς ορισμένες από τις θεσμικές, διεπαρχιακές και διεθνείς πτυχές των γενιτσαρικών δικτύων.

Σύμφωνα με τον Σπένσερ Σμιθ, βρετανό υποπρόξενο στην Κωνσταντινούπολη, η συμπεριφορά των γενίτσαρων κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του 1797 δεν ήταν τυχαία. Ορισμένες πτυχές της σχετίζονταν στην πραγματικότητα με προϋπάρχουσες συμμαχίες του προαναφερθέντος 31ου γενιτσαρικού λόχου, που διευκόλυναν τη μεταφορά γαλλικών επαναστατικών ιδεών στην περιοχή. Στην έκθεσή του προς τον βρετανό υπουργό εξωτερικών, ο Σμιθ έγραψε ότι το Ρεμπελιό της Σμύρνης:

πρέπει να θεωρηθεί ως πρόωρος καρπός μιας συνωμοσίας, κι αυτή η συνωμοσία ως μια μεταδοτική συνέπεια των καταστροφικών δογμάτων που είναι τόσο δημοφιλή στις μέρες μας· και τόσο επιμελώς εντυπωμένα τόσο μέσω του δόγματος, όσο και του παραδείγματος που δόθηκε από τη μακρά παραμονή των γαλλικών μοιρών στην ανατολική Μεσόγειο φέτος, ιδιαίτερα στη Σμύρνη. Τουλάχιστον παρατηρείται ως μοναδικότητα που προσφέρει τεράστια αφθονία στοχασμού ότι η γαλλική τρίχρωμη ροζέτα χρησίμευσε ως απαραβίαστη προστασία καθ' όλη τη διάρκεια της τραγωδίας της 15ης και, με την επίφαση ανθρωπισμού, συνίστατο και παραχωρείτο ως τέτοια από τον Λωμόν, τον πρόξενό τους (των Γάλλων). Είναι σίγουρο ότι ο λόχος των γενίτσαρων με τον αριθμό 31, η έδρα του οποίου βρίσκεται στη Σμύρνη, φημίζεται για την αποτρόπαια καινοτομία της τιμητικής εγγραφής ορισμένων Γάλλων [ως μελών του], ξεκινώντας με τον μακαρίτη [διπλωματικό] πρά-

71-125· Çelik και Demir, «III. Selim Döneminde», σ. 142-143· Frangakis Syrett, *The Commerce of Smyrna*, σ. 31-32· Goffman, «İzmir», σ. 90, 105· Κορδάτος, «Η σφαγή της Σμύρνης», σ. 171-174· Λαΐου, «Το ρεμπελιό της Σμύρνης»· Παπαγιαννόπουλος, «Νέο φως στο ρεμπελιό της Σμύρνης»· Σολωμονίδης, Χρήστος, *Υμνος και θρήνος της Σμύρνης*, σ. 183-199· Tansuğ, «Revisiting the Escalation of Intercommunal Violence», σ. 401-425· Ülker, «1797 Olayı», σ. 117-158.

κτορα Ντ'Εσκόρς και μετατρέποντας τώρα στην Κωνσταντινούπολη τον αριθμό αυτού του λόχου –οτούζ-μπιρ στα τουρκικά– σε έναν ειδικό όρο που χρησιμοποιείται για την αναγνώριση των οπαδών τους (των Γάλλων). Είμαι βέβαιος ότι οι απώλειες των ρεπουμπλικανών Γάλλων [κατά τη διάρκεια του Ρεμπελιού] δεν είναι τόσο μεγάλες αναλογικά με αυτές των περισσότερων άλλων εθνών.⁵⁹

Με δυο λόγια, ο Σμιθ υποστηρίζει ότι ο 31ος λόχος είχε δημιουργήσει μια σταθερή σχέση με τους Γάλλους σε διεπαρχιακό επίπεδο, προσφέροντάς τους προστασία τόσο στην Κωνσταντινούπολη, όπου έλεγχε το εμπόριο μιας από τις σημαντικότερες αποβάθρες στην είσοδο του Κεράτιου κόλπου,⁶⁰ όσο και στη Σμύρνη, και ενεργούσε ως μέσο για τη μετάδοση των επαναστατικών τους ιδεών στους μουσουλμάνους των δύο αυτών πόλεων. Το κατά πόσο τα μέλη του παραπάνω λόχου ήταν καλοί αγωγοί των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί άμεσα. Η προστασία που παρείχαν στους Γάλλους, ωστόσο, είναι γεγονός. Μάλιστα αυτή δεν ίσχυε μόνο για τις παραπάνω δύο μεγάλες πόλεις, αλλά και για τα Χανιά που, σε αντίθεση με την αναφορά του Σμιθ, αποτελούσαν την πραγματική βάση του 31ου λόχου.⁶¹ Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι στις περισσότερες περιπτώσεις οι κρητικοί γενίτσαροι μισούσαν τους Γάλλους και αποτελού-

59. Clogg, «The Smyrna 'Rebellion' of 1797», σ. 94. Για άλλη μια μαρτυρία, αυτή τη φορά του βρετανού προξένου στη Σμύρνη, που συνδέει την εξέγερση με την επιρροή των γαλλικών ιδεών, βλ. Frangakis Syrett, *The Commerce of Smyrna*, σ. 63-64, και FO, 105/126, f. 86, 24 Απριλίου 1797. Η εγγραφή Γάλλων στο γενίτσαρικό σώμα επιβεβαιώνεται και από μαρτυρία του Πεϋσσοννέλ, γάλλου προξένου στη Σμύρνη, σύμφωνα με τον οποίο «ο κύριος βαρόνος ντε Τοτ κι εγώ έχουμε συμβάλει στην αύξηση του αριθμού [των γενίτσαρων]. Τόσο εγώ όσο κι εκείνος προστεθήκαμε σε αυτή την πολιτοφυλακή στο Περεκόπ το 1758». Ο βαρόνος ντε Τοτ επιβεβαιώνει πλήρως τον ισχυρισμό του Πεϋσσοννέλ, γράφοντας στα απομνημονεύματά του: «Δέχθηκα επίσης μια αντιπροσωπεία από τους γενίτσαρους του φρουρίου που με κάλεσε να εγγραφώ στον λόχο τους, προσφορά την οποία αποδέχτηκα με την ίδια χαρά με την οποία αυτοί έλαβαν το παραδοσιακό δώρο μου για το καλοσύρισμα». Δυστυχώς κανένας από τους δύο δεν αναφέρει το όνομα του λόχου στον οποίο εντάχθηκαν. Baron de Tott, *Mémoires*, τ. 5, σ. 102· του ίδιου, *Memoirs*, τ. 1, σ. 70. Για την προστασία που προσέφερε ένας γενίτσαρος αξιωματικός (*ουστάς*) στον γάλλο προξενικό αντιπρόσωπο στο Κουσάντασι κατά τη διάρκεια ταραχών το 1822, βλ. Καραπιδάκης και Duteil-Λοϊζίδου, *Γαλλικά δελτία ειδήσεων*, σ. 212-213.

60. Sunar, *Cauldron of Dissent*, σ. 68.

61. Παρόλο που τα μισθολογικά κατάστιχα των γενίτσαρων αποκαλύπτουν σαφώς ότι ο λόχος βρισκόταν διορισμένος στην Κρήτη, οι εξωτερικοί παρατηρητές όπως ο Σμιθ, λόγω της μεγάλης παρουσίας των στρατιωτών του στη Σμύρνη, πίστευαν ότι ήταν εκεί όπου βρισκόταν το κύριο ανθρώπινο δυναμικό του. Στην πραγματικότητα, όπως θα δούμε παρακάτω, μολονότι ο επικεφαλής και η έδρα του 31ου λόχου βρίσκονταν στα Χανιά, το φρούριο με το μεγαλύτερο ποσοστό εγγεγραμμένων στρατιωτών του λόχου ήταν το Βιδίνι.

σαν οικονομικούς ανταγωνιστές τους, ειδικά στον Χάνδακα.⁶² Ωστόσο ο 31ος λόχος αποτελούσε μια αξιοσημείωτη εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα καθώς είχε πάντα πολύ καλές σχέσεις με τη γαλλική κοινότητα της Κρήτης, η οποία μάλιστα τον θεωρούσε προστάτη της, ακριβώς όπως συνέβαινε στη Σμύρνη και στην Κωνσταντινούπολη. Αυτές οι πληροφορίες επιβεβαιώνονται από διάφορες πηγές, αλλά εδώ θα αναφέρω μόνο μία. Το 1779, ο πρόξενος των Χανίων έγραφε σε μια από τις αναφορές του στο Υπουργείο Εξωτερικών της Γαλλίας:

Δεν πρέπει να αμελούμε να κερδίζουμε την εύνοια του αξιωματικού του 31ου λόχου που ελέγχει τον στρατώνα στον οποίο οι Γάλλοι έχουν καταφύγει περισσότερες από μία φορές προκειμένου να ξεφύγουν από τις κινητοποιήσεις του τοπικού πληθυσμού. Τέτοιες φρικαλεότητες είναι σπάνιες και ατυχείς, αλλά, όταν συμβαίνουν, είναι καλή μας τύχη να έχουμε έναν λόχο που ενεργεί προς το συμφέρον μας κι ένα ασφαλές καταφύγιο που είναι ιερό γι' αυτούς.⁶³

Με άλλα λόγια, μολονότι η εθνοτική ή τοπικού χαρακτήρα αλληλεγγύη μπορούσε να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των διεπαρχιακών γενιτσαρικών δικτύων, τα ιδιαίτερα συμφέροντα και ο πολιτικός προσανατολισμός κάθε λόχου ήταν εξίσου σημαντικά για τη διαμόρφωση της στάσης που τηρούσαν οι γενίτσαροι, ενώ όλες αυτές οι διασυνδέσεις μπορούσαν να λειτουργούν ως μέσα για τη μεταφορά ανθρώπων, ιδεών και πολιτικών δράσεων στον αυτοκρατορικό χώρο. Έτσι δεν είναι σπάνιο να συναντάμε στις πηγές αναφορές για τη διάδοση γενιτσαρικών βίαιων κινητοποιήσεων από τη μια οθωμανική επαρχία στην άλλη.

Η βρετανική προξενική αλληλογραφία, για παράδειγμα, αναφέρει ότι, μόλις οι μουσουλμάνοι της Αλεξάνδρειας έμαθαν για την εξέγερση που έλαβε χώρα στη Σμύρνη το 1797, άρχισαν να δολοφονούν τον εκεί τοπικό ορθόδοξο πληθυσμό.⁶⁴ Αντίστοιχα, στην περίπτωση των σφαγών του 1821, οι οθωμανικές και οι γαλλικές πηγές σημειώνουν ότι τα επεισόδια που ενορχηστρώθηκαν στη Σμύρνη μεταφέρθηκαν αμέσως στο Κουσάντασι και στη γειτονική Μανίσα. Μάλιστα η μεταφορά των κινητοποιήσεων παρουσιάζεται ως ένα καλά ενορχηστρωμένο σχέδιο με επίκεντρο τους πρωταγωνιστές των επεισοδίων της Σμύρνης. Ήδη σημειώθηκε η σχέση των τελευταίων με τις επιθέσεις κατά των χριστιανών και του διοικητή του Κουσάντασι.

62. Σπυρόπουλος, *Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση*, σ. 211-213.

63. ANE, B1, La Canée, τ. 16, 24 Ιουλίου 1779.

64. TNA, FO, 105/126, f. 98, 17 Ιουνίου 1797.

Στη Μανίσα, αμέσως μετά τη δολοφονία του καδή, του αρχιαγιάνη και του ναίπη της Σμύρνης, οι ντόπιοι γενίτσαροι επιτέθηκαν στο εκεί ιεροδικείο, δολοφόνησαν τον διοικητή βοεβόδα (*hâkim voyvoda*), τον επικεφαλής των απογόνων του Προφήτη (*nakibü'l-eşraf*) και κάποιους ακόμα τοπικούς ιθύνοντες που συμμετείχαν στη διοίκηση.⁶⁵ Το γεγονός είχε ως αποτέλεσμα να συγκληθεί συμβούλιο (*meclis-i şura*) για την αντιμετώπιση της κρίσης στην πύλη του αγά των γενίτσαρων στην Κωνσταντινούπολη, παρουσία του ίδιου, του μεγάλου βεζίρη και του σείχουλισλάμη. Η άποψη που διατυπώθηκε καθαρά στις διαταγές της κεντρικής διοίκησης που περιέχουν ιδιόχειρες σημειώσεις του σουλτάνου (*hatt-ı hümayûn*) είναι ότι τα περιστατικά αυτά ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα, ότι «αυτές οι ενέργειες των μουσουλμάνων είναι πιο απεχθείς από την εξέγερση των ραγιαδών»⁶⁶ και ότι «είναι πέραν αμφιβολίας ότι μια ενδεχόμενη ήπια αντιμετώπισή τους [από τις αρχές] θα οδηγήσει στην εξάπλωση [αντίστοιχων φαινομένων] σε όλες τις πόλεις».⁶⁷

Η πεποίθηση του σουλτάνου ότι τα παραπάνω γεγονότα είχαν ενορχηστρωθεί από τους ίδιους κύκλους, ότι επέκειτο μια ενδεχόμενη εξάπλωση των γενιτσαρικών εξεγέρσεων σε όλες τις πόλεις της αυτοκρατορίας και ότι η κατάληψη της διοίκησης των παραπάνω πόλεων από τους γενίτσαρους ήταν στοιχείο πιο ανησυχητικό από την ίδια την Επανάσταση του 1821 δεν ήταν καθόλου αβάσιμη και συνδεόταν με μια σειρά εξελίξεων στην Κωνσταντινούπολη που είχαν φέρει την κυβέρνηση σε εξαιρετικά δύσκολη θέση. Την ίδια περίοδο που ξέσπασαν οι σφαγές στη Σμύρνη είχαν αρχίσει και οι –επίσης καθοδηγούμενες από τους γενίτσαρους– δολοφονίες του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης. Ο σουλτάνος φοβόταν ότι οι αναταραχές μπορούσαν να κλιμακωθούν και να λάβουν τη μορφή μιας γενικευμένης εξέγερσης των γενίτσαρων κατά της κυβέρνησης στην πρωτεύουσα, όπως ήδη συνέβαινε στις επαρχίες. Άλλωστε οι γενίτσαροι, οι οποίοι ασκούσαν επιρροή σε ένα μεγάλο τμήμα του μουσουλμανικού πληθυσμού, είχαν ήδη εκφράσει την έντονη δυσαρέσκειά τους απέναντι σε κάποια από τα σημαντικότερα στελέχη της κυβέρνησης για μια σειρά αποφάσεις τους που λήφθηκαν μετά την έναρξη της Επανάστασης του 1821.⁶⁸

65. Για την επίθεση αυτή και τον διορισμό ενός γενίτσαρου τουρνατζήμπαση με σκοπό την επαναφορά της τάξης στην πόλη και τη σύλληψη των ενόχων, βλ. BOA, MŞH.ŞSC.d.6675/Manisa Şeriyeye Sicil Defteri 255, σ. 105, 107· 6676/Manisa Şeriyeye Sicil Defteri 256, σ. 24-25· A.DVNSMHM.d.239, σ. 138/506· HAT.663/32280.

66. «ehl-i İslâmın bu hareketleri reyanın isyanından eşnadır». BOA, HAT.307/18138· 281/16704.

67. «eyüce nizamına dikkat olma gevşek tutulub müsamaha olunursa cemi-i bilâda sirayeti cay-ı şübhe değildir». BOA, HAT.307/18138· 307/18137.

68. İlicak, «The Greek War of Independence», σ. 484-486.

Ως απάντηση σε αυτές τις προκλήσεις, στις αρχές Μαΐου ο σουλτάνος αφενός επιχείρησε και κατάφερε να εξαγοράσει προσωρινά την υποταγή των εκεί γενίτσαρων προσφέροντας στους αρχηγούς τους 600.000 γρόσια και αφετέρου αποδέχτηκε έναν όρο τους που ο βρετανός πρέσβης Λόρδος Στράνγκφορντ θεώρησε ότι «άφησε εποχή»: οι ουστάδες, οι αξιωματικοί των λόχων, που λειτουργούσαν ως η φωνή των σχετιζόμενων με το γενιτσαρικό σώμα κατώτερων στρωμάτων της Κωνσταντινούπολης, ζήτησαν να γίνουν μέλη του αυτοκρατορικού συμβουλίου. Ο σουλτάνος, που από τη μια πλευρά ήθελε να αποτρέψει μια γενιτσαρική εξέγερση στην πρωτεύουσα και από την άλλη αναζητούσε τη μεγαλύτερη δυνατή συναίνεση στις πολιτικές του αποφάσεις, συμφώνησε με τον όρο· έτσι ο αγάς των γενίτσαρων και δύο ουστάδες απέκτησαν το δικαίωμα συμμετοχής στο συμβούλιο.⁶⁹

Με δυο λόγια, για πρώτη φορά στην ιστορία της αυτοκρατορίας και μόλις ένα μήνα πριν από τη βίαιη κατάληψη των διοικητικών συμβουλίων των πόλεων της Σμύρνης και της Μανίσας, οι γενίτσαροι της Κωνσταντινούπολης είχαν πετύχει την είσοδό τους στο ανώτατο διοικητικό όργανο του οθωμανικού κράτους. Η εξέλιξη αυτή ήταν σημαντική όχι μόνο επειδή για πρώτη φορά επέτρεπε στα κατώτερα στρώματα του γενιτσαρικού σώματος στην Κωνσταντινούπολη να αποκτήσουν λόγο για τα σημαντικότερα πολιτικά ζητήματα του κράτους – μια εξέλιξη που χαρακτηρίστηκε από έναν ιρλανδό παρατηρητή ως «προσεγγίζουσα μια λαϊκή κυβέρνηση»–,⁷⁰ αλλά και επειδή οδήγησε σε μια προσπάθεια χειραγώγησης της οθωμανικής διοίκησης στο επαρχιακό επίπεδο. Μέσω της πρόσβασής τους στο αυτοκρατορικό συμβούλιο, οι ουστάδες των λόχων άρχισαν να επεμβαίνουν και να επιβάλλουν τον διορισμό φίλα προσκείμενων προς αυτούς κεντρικών αξιωματούχων και επαρχιακών διοικητών, γεγονός που παρέλυε τη δυνατότητα λήψης ή εφαρμογής αποφάσεων του σουλτάνου, όπως ο ίδιος παραδεχόταν οργανωμένος στις σημειώσεις του.⁷¹ Υπό το φως αυτών των εξελίξεων στην Κωνσταντινούπολη, οι βίαιες επεμβάσεις των γενίτσαρων στα διορισμένα από την κεντρική κυβέρνηση διοικητικά συμβούλια των επαρχιακών πόλεων της αυτοκρατορίας φάνταζαν στα μάτια της τελευταίας να δημιουργούν ένα εξαιρετικά απειλητικό για την ίδια πλαίσιο.

Επιπλέον είναι σημαντικό να γίνει κατανοητό ότι τα παραπάνω περιστα-

69. Prousis, *Lord Strangford (1821)*, σ. 83, 93. Για το περιστατικό αυτό, βλ. επίσης Walsh, *A Residence at Constantinople*, τ. 1, σ. 394-395.

70. «an approximation to a popular government». Walsh, *A Residence at Constantinople*, τ. 1, σ. 394.

71. Pııcak, *A Radical Rethinking of Empire*, σ. 228-229. Για τον διορισμό ενός παραβατικού διοικητή (*voynoda*) στην Πέργαμο και τη Μενεμένη μετά από απαίτηση των ουστάδων των γενίτσαρων, βλ. BOA, HAT.339/19400.

τικά δεν ήταν άσχετα μεταξύ τους, αλλά συνδέονταν μέσω της δράσης συγκεκριμένων λόχων, γεγονός που η κεντρική οθωμανική διοίκηση γνώριζε πολύ καλά. Όπως σημείωσα παραπάνω, στις 18 Οκτωβρίου του 1821 είχε αποκαλυφθεί η συνωμοσία του 27ου και του 31ου λόχου, που είχε ως απώτερο στόχο τη σφαγή του συνόλου του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Σμύρνης, την πυρπόληση της πόλης και τη δολοφονία του εκεί πασά. Πέρα από τους δύο αυτούς λόχους, είδαμε ότι ως βασικοί υποκινητές των ταραχών είχαν κατηγορηθεί και διάφοροι στρατιώτες του 25ου λόχου, καθώς και μια σειρά από αξιωματικούς του 25ου, του 31ου, του 64ου και του 71ου λόχου. Μόνο ως σύμπτωση, λοιπόν, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ότι και στην Κωνσταντινούπολη, σε δύο περιπτώσεις όπου ο σουλτάνος θορυβήθηκε από την προοπτική ξεσπάσματος γενίτσαρικών εξεγέρσεων, τον Μάιο του 1821 και τον Ιούνιο του 1822, ήταν οι ίδιοι λόχοι (ο 25ος, ο 27ος, ο 31ος, ο 64ος και μαζί τους ο 56ος) που ενεπλάκησαν την πρώτη φορά απειλώντας τον σουλτάνο και ζητώντας τη θανάτωση δύο ευνοούμενων του υψηλόβαθμων αξιωματούχων και τη δεύτερη σχεδιάζοντας τη σφαγή του συνόλου του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης, μια συνωμοσία που εξυφάνθη και αποκαλύφθηκε με κινηματογραφικό τρόπο.⁷²

Μια ομάδα χαμηλόβαθμων γενίτσαρων είχαν συγκεντρώσει μια ποσότητα «ελληνικών ρούχων» τα οποία σκόπευαν να φορέσουν την τελευταία μέρα του Ραμαζανιού και να επιτεθούν κατά των μουσουλμάνων στους δρόμους. Στόχος της συνωμοσίας ήταν να καλλιεργήσουν στην κοινή γνώμη την ιδέα ότι επρόκειτο για μια γενικευμένη εξέγερση των Ρωμιών της Πόλης και να προκαλέσουν την έκδοση διαταγών για τη σφαγή τους. Μια έφοδος, ωστόσο, στο κρεοπωλείο όπου λάμβαναν χώρα οι παραπάνω υπογειες διαβουλεύσεις αποκάλυψε τη συνωμοσία και οδήγησε σε εκτεταμένες διώξεις. Ως αποτέλεσμα, ο σουλτάνος εξέδωσε διαταγές απευθυνόμενος στον 25ο, τον 27ο, τον 31ο και τον 64ο λόχο των γενίτσαρων, τρεις εκ των οποίων αποτελούσαν τους πιο «αγαπημένους» και «δημοφιλείς» γενίτσαρικούς λόχους της αυτοκρατορίας, σύμφωνα με τον Αντόλφους Σλέιντ,⁷³ με τις οποίες τους απειλούσε ότι, αν δεν έβαζαν τέλος στην αναρχία που προκαλούσαν τα μέλη τους, ο ίδιος, οι γιοι του και οι βασικοί του αξιωματούχοι θα διέκοπταν την επίσημη σχέση τους με το σώμα, ενώ θα μετέφερε αλλού την έδρα της οθωμανικής κυβέρνησης. Σύμφωνα με τη βρετανική διπλωματική αλληλογραφία, τα παραπάνω περιστατικά οδήγησαν στον διωγμό, τη φυλάκιση και την εκτέλεση περίπου 5.000 γενίτσαρων της Κωνσταντινού-

72. Prousis, *Lord Strangford (1821)*, σ. 82-83.

73. Slade, *Turkey and the Crimean War*, σ. 13.

πολης.⁷⁴ Τελικά, στα τέλη του 1822 ο σουλτάνος θα κατάφερνε να εκδιώξει τους γενίτσαρους από το αυτοκρατορικό συμβούλιο, γεγονός που θα οδηγήσει σε νέες διώξεις, αλλά κι έναν νέο κύκλο γενιτσαρικών εξεγέρσεων.⁷⁵

Η μεταφορά πολιτικών ιδεών και κινητοποιήσεων μέσω δικτύων που καθορίζονταν από τη δομή και λειτουργία του γενιτσαρικού σώματος παραμένει παντελώς άγνωστη στη σύγχρονη βιβλιογραφία, αλλά μπορεί να προσφέρει νέες δυνατότητες για μια πιο ολοκληρωμένη ερμηνεία πολλών φαινομένων που μέχρι σήμερα εξηγούνται αποκλειστικά στο πλαίσιο τοπικών διενέξεων και διακοινοτικών ή εθνικών συγκρούσεων. Αν αντιληφθούμε το εύρος της διασυνδεσιμότητας που προσέφερε το γενιτσαρικό σώμα σε ένα μεγάλο μέρος των μουσουλμανικών πληθυσμών που κατοικούσαν στην ανατολική Μεσόγειο και εν γένει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, γίνεται ευκολότερο να κατανοήσουμε τις αιτίες πίσω από την ανάδυση πολύπλοκων φαινομένων όπως αυτό του γενικευμένου κλίματος μουσουλμανικών εξεγέρσεων που παρατηρείται στην περιοχή στο δεύτερο μισό του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα.

Σε σχέση με την Επανάσταση του 1821, είναι ενδεικτικό αυτού του φαινομένου ότι ο Ραφφενέλ σημείωνε, κάνοντας τη σύνδεση με όσα είχαν λάβει χώρα στη Σμύρνη, ότι «η κατάσταση των πραγμάτων ήταν σχεδόν ίδια σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι Τούρκοι του Ερζερούμ στην Αρμενία επαναστάτησαν επίσης εναντίον των αρχών της πόλης και τους έσφαξαν».⁷⁶ Συγκεκριμένα, στις 5 Νοεμβρίου 1821 οι γενίτσαροι της πόλης εξεγέρθηκαν, δολοφόνησαν τον καδή, τον ναΐπη και τα κύρια μέλη της τοπικής διοίκησης, στρεφόμενοι –ακριβώς όπως είχε γίνει και στη Σμύρνη– κατά του τοπικού διοικητή. Η εξέγερση ξέσπασε όταν ο τοπικός πασάς προσπάθησε να επιστρατεύσει τους κατοίκους.⁷⁷ Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι ήδη από τις αρχές του 18ου αιώνα όλος ο μουσουλμανικός πληθυσμός του Ερζερούμ είχε συνδεθεί με το γενιτσαρικό σώμα, και μάλιστα κυρίως με τον 25ο λόχο ο οποίος είδαμε ότι πρωταγωνίστησε στα επεισόδια τόσο της Σμύρνης όσο και της Κωνσταντινούπολης.⁷⁸ Οι πηγές μάλιστα τονίζουν ότι η εξέγερση στο Ερζερούμ είχε σε μεγάλο βαθμό εθνοτικό χαρακτήρα, καθώς η ηγεσία της ήταν κουρδική. Δεν αποτελεί έκπληξη, λοιπόν, ότι σύμφωνα με τις οθωμανικές πηγές η πλειονότητα των μελών του 25ου λόχου στην

74. Prousis, *Lord Strangford (1822)*, σ. 163, 176-177.

75. Es'ad, *Vak'â-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, σ. 132.

76. Raffanel, *Histoire des événemens de la Grèce*, σ. 278.

77. Prousis, *Lord Strangford (1821)*, σ. 261.

78. Tournefort, *A Voyage into the Levant*, τ. 3, σ. 96. Για τη σχέση του 25ου λόχου με το Ερζερούμ, βλ. Câbi, *Târihi*, τ. 1, σ. 440.

Κωνσταντινούπολη ήταν κουρδικής καταγωγής,⁷⁹ ενώ αξίζει να υπενθυμίσουμε σε αυτό το σημείο ότι κάποιοι από τους γενίτσαρους που συμμετείχαν στα επεισόδια της Σμύρνης ήταν επίσης Κούρδοι.⁸⁰

Άλλο ένα αντίστοιχο περιστατικό είχε λάβει χώρα στην Καισάρεια την ίδια περίοδο που συνέβαιναν οι ταραχές στη Σμύρνη. Στις 23 Ιουνίου, όταν η τοπική διοίκηση προσπάθησε να επιστρατεύσει τους κατοίκους κατά των Ελλήνων, οι εκεί γενίτσαροι επιτέθηκαν στο κονάκι του τοπικού αγιάνη και τον δολοφόνησαν. Επίσης δολοφόνησαν, ακριβώς όπως και στην περίπτωση της Μανίσας, τον τοπικό επικεφαλής των απογόνων του Προφήτη, μια σειρά προκρίτους και είκοσι άτομα της συνοδείας τους. Παράλληλα έτρεψαν σε φυγή τον μουτεσελίμη, τον αντιπρόσωπο του διοικητή της περιοχής, και διάφορα άτομα της τοπικής διοίκησης. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω αιματηρών περιστατικών, η Κωνσταντινούπολη έστειλε έναν υψηλόβαθμο γενίτσαρο αξιωματικό για να επιβάλει την τάξη.⁸¹ Πέρα από τις επιθέσεις κατά της μουσουλμανικής διοίκησης της περιοχής, οι γενίτσαροι της Καισάρειας επίσης επιτέθηκαν και δολοφόνησαν τέσσερις από τους προκρίτους του εκεί ελληνορθόδοξου πληθυσμού.⁸²

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο ξέσπασε στην Πρίστινα γενιτσαρική εξέγερση που οδήγησε στην καθαίρεση του εκεί διοικητή Μαλίκ πασά. Όπως σημειώνουν οι οθωμανικές πηγές, οι εξεγερμένοι δέχθηκαν την πολιτική υποστήριξη των ουστάδων της Κωνσταντινούπολης.⁸³

Τα περιστατικά αυτά δεν φαίνεται να μειώθηκαν στο επόμενο διάστημα. Ο βρετανός πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη Λόρδος Στράνγκφορντ σημείωνε το 1823 σε μια αναφορά του προς τον υπουργό εξωτερικών της Βρετανίας:

Είναι βέβαιο ότι μεταξύ των Τούρκων της Μικράς Ασίας έχει καλλιεργηθεί το πιο βίαιο πνεύμα ανυποταγής η οποία έχει ενθαρρυνθεί από τους ανυπάκουους ουστάδες και τους γενίτσαρους που έχουν εκδιωχθεί από την Κωνσταντινούπολη και που έχουν βρει χιλιάδες ασιάτες Τούρκους έτοιμους να συστρατευθούν μαζί τους. Κυκλοφορούν διάφορες αναφορές σύμφωνα με τις οποίες αυτό το πνεύμα έχει επεκταθεί ακόμη και στην Προύσα και οι εκεί τουρκικές αρχές έχουν δολοφονηθεί από τον λαό. Στην πραγματικότητα φαίνεται προφανές ότι, εκτός απ' όλες τις άλλες αμήχανες καταστάσεις ενά-

79. Cabi, *Târihi*, τ. 1, σ. 440.

80. BOA, HAT.919/39998-A· 847/38042.

81. BOA, A.DVNSMHH.d.239, σ. 168/604· HAT.628/31070.

82. Prousis, *Lord Strangford (1821)*, σ. 213.

83. Ilıcak, «The Prishtina Affair».

ντια στις οποίες παλεύει τώρα η Πύλη, θα πρέπει σύντομα να αντιμετωπίσει και μια εξέγερση μεταξύ των οθωμανών [μουσουλμάνων] κατοίκων της Μικράς Ασίας.⁸⁴

Λίγο πριν από αυτό το περιστατικό οι πηγές αναφέρουν επίσης τη σφαγή από «αντάρτες στρατιώτες» εκατοντάδων χριστιανών στην Πέργαμο, καθώς και μια σοβαρή επίθεση κατά του καδή της πόλης. Αξίζει να σημειωθεί ότι εκεί οι γενίτσαροι ουσιάδες της Κωνσταντινούπολης είχαν προηγουμένως πετύχει τον διορισμό ενός δικού τους τοπικού διοικητή.⁸⁵

Ήταν οι γενίτσαρικές κινητοποιήσεις προϊόντα ενός ευρύτερου επαναστατικού κλίματος;

Πλησιάζοντας, λοιπόν, προς το τέλος αυτού του άρθρου, θα επιστρέψω στο επεισόδιο του 1797 στη Σμύρνη με σκοπό να δώσω ένα ακόμα παράδειγμα των ευρύτερων πολιτικών σχέσεων που μπορούσαν να κρύβονται πίσω από φαινομενικά μεμονωμένες και τοπικού χαρακτήρα γενίτσαρικές κινητοποιήσεις. Δύο σημεία που αξίζει να τονιστούν είναι ότι ο σλαβικής καταγωγής δολοφόνος του κρητικού γενίτσαρου του γαλλόφιλου 31ου λόχου είχε βενετική υπηκοότητα και ότι εκείνη ακριβώς τη στιγμή ο στρατός του Ναπολέοντα βρισκόταν στην Ιταλία πολεμώντας τη Βενετία με όλες του τις δυνάμεις. Σύμφωνα με τη βρετανική προξενική αλληλογραφία και άλλες μαρτυρίες, αυτή η γαλλοβενετική σύγκρουση επηρέασε άμεσα το βίαιο σκηνικό που στήθηκε στη Σμύρνη: οι γενίτσαροι, με επικεφαλής τους στρατιώτες του 31ου λόχου, επιτέθηκαν στο βενετσιάνικο πανδοχείο και στο σπίτι του βενετού προξένου, ενώ αντίστοιχα οι απώλειες γαλλικής περιουσίας αποδόθηκαν σε επιθέσεις των βενετικής υπηκοότητας Σλάβων, οι οποίοι, σύμφωνα με τον Σπένσερ Σμιθ, αποτελούσαν τους «άσπονδους εχθρούς» των Γάλλων.⁸⁶

Ένα άλλο κομμάτι αυτής της ευρύτερης εικόνας φαίνεται να συνδέεται με τα οθωμανικά Βαλκάνια. Αξίζει, για παράδειγμα, να υπογραμμιστεί ότι το Ρεμπελιό ξεκίνησε ενόσω η δράση του αγιάνη του Βιδινίου Οσμάν Πασβάντογλου εναντίον των στρατευμάτων του σουλτάνου Σελίμ Γ' βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη. Όπως έχει δείξει ο Ρόμπερτ Ζενς, μετά τη συνθήκη του Καμπο-

84. Prousis, *Lord Strangford* (1823), σ. 144.

85. Στο ίδιο, σ. 144, 173, 356-357· Finlay, *History of the Greek Revolution*, τ. 2, σ. 15· BOA, HAT.339/19400.

86. Clogg, «The Smyrna 'Rebellion' of 1797», σ. 94, 102· «Kiatib-Ogloo, and the Smyrna Residents», σ. 390.

φόρμιο τον Οκτώβριο του 1797 ο Πασβάντογλου είχε εξελιχθεί για τους Γάλλους «στο τέλειο όχημα για να ανακτήσουν την επιρροή τους και, το πιο σημαντικό, σε ένα στήριγμα εντός του οθωμανικού κράτους» και ήταν προς αυτή την κατεύθυνση που στις αρχές του 1798 ο περιβόητος αγιάνης είχε αρχίσει να αλληλογραφεί με τον ίδιο τον Ναπολέοντα.⁸⁷ Ο λόγος για τον οποίο αναφέρω τον Πασβάντογλου σε αυτή την ανάλυση είναι επειδή ο ίδιος ήταν αξιωματικός του 31ου λόχου, του προαναφερθέντος «φιλογαλλικού» λόχου που με την παρουσία του σε Χανιά, Σμύρνη και Κωνσταντινούπολη συνέδεε όλες τις παραπάνω κινητοποιήσεις. Μάλιστα αξίζει να αναφερθεί ότι στα τέλη του 18ου αιώνα περίπου το ένα τρίτο του εγγεγραμμένου ανθρώπινου δυναμικού του 31ου λόχου έδρευε στο Βιδίни, ποσοστό που ξεπερνούσε σε μεγάλο βαθμό τον αριθμό των δυνάμεών του στην Κωνσταντινούπολη ή ακόμα και στα Χανιά όπου, όπως είδαμε, βρισκόταν η βάση του.⁸⁸

Ένα ενδιαφέρον ερώτημα που προκύπτει από τα παραπάνω, λοιπόν, είναι κατά πόσο θα μπορούσε το Ρεμπελιό της Σμύρνης να ιδωθεί ως υποπροϊόν μιας ευρύτερης επαναστατικής διαδικασίας που αναπτυσσόταν στην ανατολική Μεσόγειο κατά τα τέλη του 18ου αιώνα ή, για να το θέσω διαφορετικά, ως ένα κομμάτι ενός μεγάλου παζλ του οποίου οι Ναπολεόντιοι Πόλεμοι και ο Πασβάντογλου αποτελούσαν σημαντικά τμήματα. Έχει ήδη αναφερθεί η άποψη του Σπένσερ Σμιθ ότι το Ρεμπελιό συνδεόταν με τη διάδοση των γαλλικών επαναστατικών ιδεών στην περιοχή και με τη σχέση που ο 31ος λόχος είχε αναπτύξει με τους Γάλλους. Είναι ενδιαφέρον, ωστόσο, ότι ανεξάρτητες οθωμανικές πηγές ενισχύουν επίσης την άποψη ότι ο Ναπολέοντας έστειλε πράκτορες για να διαδώσουν τις γαλλικές επαναστατικές ιδέες την ίδια περίοδο στην ευρύτερη περιοχή του Αιγαίου. Σε μια αναφορά του διοικητή της Πελοποννήσου προς τον σουλτάνο το 1798, για παράδειγμα, σημειώνονται με λεπτομέρεια οι πολιτικοί λόγοι περί ισότητας και επαναστατικότητας που δύο πράκτορες της Γαλλίας διέδιδαν στους ραγιάδες της Πελοποννήσου και των νησιών, ιδέες τις οποίες μάλιστα σκόπευαν, με βάση το έγγραφο, να μεταφέρουν και στη Θεσσαλονίκη.⁸⁹ Αντίστοιχα η βιβλιογραφία τονίζει την καλή σχέση που είχαν αναπτύξει ορισμένες γενιτσαρικές ομάδες της Κωνσταντινούπολης με ιακωβίνους γάλλους διπλωμάτες κατά την ίδια περίοδο, αλλά και το ευρύτερο ευνοϊκό κλίμα απέναντι στη γαλλική επαναστατική κυβέρνηση που επικρατούσε στην οθωμανική πρωτεύουσα έως το 1798.⁹⁰

87. Zens, *The Ayanlık and Pasvanoğlu*, σ. 152-153.

88. BOA, MAD.d.17508, σ. 277-280.

89. BOA, HAT.131/5417-D.

90. Yayıcioglu, «Révolutions de Constantinople», σ. 29. Αρβανιτάκης, *Η αγωγή του πολίτη*,

Οι εξαιρετικές σχέσεις του γενίτσαρου αγιάνη Πασβάντογλου με την επαναστατική Γαλλία είναι γνωστές.⁹¹ Ωστόσο το θεσμικό στρατιωτικό υπόβαθρο που πιθανότατα επηρέαζε αυτή τη σχέση δεν έχει μελετηθεί, όπως ούτε η σχέση μεταξύ των γεγονότων στη Βουλγαρία και της έκρηξης άλλων, φαινομενικά άσχετων, βίαιων γενιτσαρικών κινητοποιήσεων στην αυτοκρατορία, παρά την εμφανή στήριξη που δεχόταν ο Οσμάν από γενίτσαρους εκτός του Βιδινίου.⁹² Δεν μπορούμε, ωστόσο, να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η δικτύωση του «φιλογαλλικού» 31ου λόχου δεσπόζει σε ολόκληρη την πορεία του Πασβάντογλου προς την κατάκτηση μέρους των Βαλκανίων. Όταν για παράδειγμα εισέβαλε στη Νικόπολη, περίπου την ίδια περίοδο που έλαβε χώρα το Ρεμπελιό της Σμύρνης, διόρισε ως αντιπρόσωπό του και αναπληρωτή διοικητή της πόλης (*μουτεσελίμη*) έναν ακόλουθό του που συνδεόταν με τον εν λόγω λόχο. Έναν χρόνο αργότερα ο Πασβάντογλου θα βοηθούσε τους εκδιωχθέντες γενίτσους της Σερβίας να ανακτήσουν το Βελιγράδι, γεγονός που θα οδηγούσε λίγα χρόνια αργότερα στο ξέσπασμα της πρώτης σερβικής εξέγερσης. Όταν εξετάζουμε αυτές τις εξελίξεις από τη σκοπιά των γενιτσαρικών δικτύων, δεν φαίνεται τυχαίο ότι ο πατέρας του Πασβάντογλου Ομέρ είχε υπηρετήσει ο ίδιος ως αξιωματικός του 31ου λόχου στο Βελιγράδι το 1760,⁹³ ούτε ότι κατά την άνοδο του Οσμάν στην εξουσία το Βελιγράδι αποτελούσε το φρούριο με το τέταρτο σε μέγεθος ποσοστό εγγεγραμμένων στρατιωτών του 31ου λόχου.⁹⁴

Η σχέση του Πασβάντογλου με το γενιτσαρικό σώμα δεν έχει ακόμα διερευνηθεί συστηματικά και ως εκ τούτου δεν είναι δυνατό να καταλήξουμε σε απόλυτα συμπεράσματα. Είναι σημαντικό επίσης να τονιστεί ότι, παρά τις αναφορές του Σμιθ και τις επιβεβαιωμένες σχέσεις μεταξύ γενίτσαρων και Γάλλων την ίδια περίοδο, δεν πρέπει να υπερτονίζεται η όποια επίδραση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης στις παραπάνω κινητοποιήσεις, ειδικά όταν κάτι τέτοιο γίνεται σε βάρος της μακράς ανεξάρτητης παράδοσης των γενίτσαρων να εξηγούνται κατά κεντρικών ή επαρχιακών παραγόντων της οθωμανικής διοίκησης.⁹⁵

σ. 576-578.

91. Zens, *The Ayanlık and Pasvanoğlu*, σ. 177· Gradeva, «Secession and Revolution», σ. 87-91.

92. Zens, «Pasvanoğlu Osman Paşa», σ. 97· του ίδιου, *The Ayanlık and Pasvanoğlu*, σ. 139, 148.

93. Zens, *The Ayanlık and Pasvanoğlu*, σ. 102, 110, 130.

94. Για τη διασπορά των στρατιωτών του 31ου λόχου το 1782, βλ. BOA, MAD.d.17508, σ. 277-282.

95. Για μια αναλυτική παρουσίαση των γενιτσαρικών εξεγέρσεων στην Κωνσταντινούπολη από τον 17ο έως τις αρχές του 19ου αιώνα, βλ. ενδεικτικά Yıldız, «İstanbul'un Asi Kulları», σ. 201-260. Για το χαρακτηριστικό παράδειγμα των γενιτσαρικών εξεγέρσεων στην Κρήτη, βλ. Spyropoulos, «Janissary Politics», σ. 458 κ.ε. Για την «παράδοση ανταρσίας» των γενίτσα-

Οι γενίτσαροι δεν είχαν ανάγκη τις γαλλικές επαναστατικές ιδέες για να αναπτύξουν ένα πνεύμα αμφισβήτησης της σουλτανικής εξουσίας. Είναι άλλωστε γνωστά τα πολλά περιστατικά σύγκρουσής τους με σουλτάνους και τους εκπροσώπους τους πριν από το 1789, όπως και η περίφημη πολιτική επιδίωξη που αποδίδεται σε έναν από τους επικεφαλής των γενίτσαρων που εκθρόνισαν τον Μουσταφά Β' το 1703. Σύμφωνα με τον οθωμανό ιστοριογράφο Ναϊμά, ο αρχηγός των εξεγερμένων γενίτσαρων ισχυριζόταν πως η οθωμανική δυναστεία έπρεπε να αντικατασταθεί από «μια λαϊκή συνέλευση κι ένα κράτος ελεγχόμενο από συναθροίσεις».⁹⁶ Το νόημα αυτών των όρων δεν είναι σαφές και, όπως έχει επισημανθεί,⁹⁷ δεν θα έπρεπε να οδηγηθούμε σε μια αναχρονιστική φιλελεύθερη ανάγνωσή τους, ειδικά όταν σε μια άλλη περίπτωση ο ίδιος γενίτσαρος, στον οποίο αποδίδεται η παραπάνω φράση, φέρεται επίσης να αναφωνούσε: «το κράτος είμαι εγώ!».⁹⁸ Ωστόσο τέτοια περιστατικά δείχνουν ότι, εξετάζοντας τις γενίτσαρικές κινητοποιήσεις απλώς ως εκδηλώσεις οχλαγωγίας ή τοπικές διενέξεις, αδυνατούμε να αντιληφθούμε την ύπαρξη ενός πολιτικού λόγου που είχε ορίζοντα πέρα από τα όρια που επέβαλλε η οθωμανική μοναρχία.

Από την άλλη πλευρά, αυτή η ανεξάρτητη πολιτική παράδοση των γενίτσαρων δεν σημαίνει ότι τα μέλη του σώματος δεν ήρθαν και σε επαφή με τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης, ότι δεν τις επεξεργάστηκαν και δεν επηρεάστηκαν από αυτές. Είναι γεγονός ότι πολλοί Ευρωπαίοι έβλεπαν τους γενίτσαρους ως μια δύναμη που αντιμαχόταν την απόλυτη μοναρχία,⁹⁹ αλλά η όποια πρόσληψη και επανανοηματοδότηση τέτοιων ιδεών από τους γενίτσαρους είναι δύσκολο να εντοπιστεί στις πηγές και να αξιολογηθεί: άλλωστε τα όρια μεταξύ μιας «παραδοσιακής» και μιας «νεότερης» αντίληψης της πολιτικής δεν καθίστανται πάντοτε ευδιάκριτα στην ιστορία. Πάντως είναι γεγονός ότι κατά την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης οι γενίτσαροι της Κωνσταντινούπολης θεωρούσαν τους εαυτούς τους εκπροσώπους ενός μεγάλου μέρους των μουσουλμάνων της πόλης και επεδίωκαν, με όχημα αυτή τους την ιδιότητα, τόσο την ενεργή συμμετοχή στην κεντρική λήψη αποφάσεων, όσο και τον έλεγχο της εξουσίας του σουλτάνου. Ο βρετανός πρέσβης σημείωνε τον Μάιο του 1821:

Ένας ανώτερος αξιωματικός των γενίτσαρων ονόματι Γιουσούφ αγάς –άν-

ρων και την περίπτωση των επισιτιστικών κρίσεων, βλ. Γκαρά, «Λαϊκή διαμαρτυρία και εξέγερση», σ. 91-98.

96. Sariyannis, «Ruler and State», σ. 102-103.

97. Kafadar, «Janissaries and Other Riffraff», σ. 133.

98. Abou-El-Haj, *The 1703 Rebellion*, σ. 83.

99. Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, σ. 8-9.

θρωπος με πείρα και ανεξάρτητες αρχές- απήυθνε μια ομιλία στον μουφτή, όπου δήλωσε ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα είχε προκύψει μέχρι τώρα από το γεγονός ότι οι γενίτσαροι δεν είχαν κάποιον εκπρόσωπο στις περιοδικές συνεδριάσεις των οθωμανών υπουργών, ότι αυτές οι συνεδριάσεις αποτελούνταν πάντα από τους ίδιους τους υπουργούς και τους αρχηγούς των ουλεμάδων, ότι ο στρατός, ενώ αποτελεί ένα μεγάλο και σημαντικότατο κομμάτι της οθωμανικής κοινωνίας, έχει αποκλειστεί εντελώς από τη συμμετοχή σε αυτές τις συζητήσεις που συχνά επηρέαζαν τους ίδιους και τα συμφέροντά τους, ότι φυσικό αποτέλεσμα αυτού του συστήματος ήταν η δυσaréσκεια και η καχυποψία, ότι οι κατώτερες τάξεις των γενίτσαρων, μόλις άκουγαν για κάποια συνάντηση στην έδρα του μεγάλου βεζίρη, κατέληγαν αμέσως στο συμπέρασμα ότι λάμβαναν χώρα διεργασίες κατά των θεσμών του σώματος, και ότι η αναταραχή και η ανυπακοή ήταν οι αναπόφευκτες συνέπειες.¹⁰⁰

Αυτές οι παρατηρήσεις έγιναν στον απόηχο της απειλής για μια γενιτσαρική κινητοποίηση στην Κωνσταντινούπολη και στις 5 Μαΐου τέθηκαν ενώπιον του σουλτάνου ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, αναγνωρίζοντας το λαϊκό έρεισμα του σώματος, δέχθηκε για πρώτη φορά στην ιστορία της αυτοκρατορίας ο αγάς των γενίτσαρων και κάποιοι αξιωματικοί τους να γίνουν τακτικά μέλη του αυτοκρατορικού συμβουλίου.¹⁰¹ Αναφερόμενος σε αυτά τα γεγονότα, ο Ρόμπερτ Ουώλς, ιερέας στη βρετανική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης εκείνη την περίοδο, σχολίαζε ότι μέσω αυτής της «έκτακτης καινοτομίας» οι γενίτσαροι αξιωματικοί που εισήλθαν στο αυτοκρατορικό συμβούλιο βρέθηκαν εκεί «ως εκπρόσωποι αυτών των στρατιωτικών σωμάτων [των γενιτσαρικών λόχων της Κωνσταντινούπολης] και, καθώς αυτά περιλάμβαναν ένα μεγάλο σώμα των πολιτών της Κωνσταντινούπολης, έγιναν σε κάποιο βαθμό εκπρόσωποι του λαού».¹⁰² Μια αντίστοιχη άποψη, όπως είδαμε, διατύπωσε και ο Ραφφενέλ για όσα εκτυλίχθηκαν στη Σμύρνη έναν μήνα αργότερα, βλέποντας τους γενίτσαρους ως εκπροσώπους του μουσουλμανικού πληθυσμού και τον τελευταίο ως κυρίαρχο της πόλης. Αυτό ίσως δεν θα έπρεπε να μας προκαλεί μεγάλη εντύπωση, αν μάλιστα αναλογιστούμε ότι ήδη από το 1728 η οθωμανική διοίκηση σημείωνε με ανησυχία ότι η πλειονότητα των μουσουλμάνων κατοίκων της Σμύρνης είχε επιλέξει να συνδεθεί με την εκεί γενιτσαρική φρουρά.¹⁰³

100. Prousis, *Lord Strangford (1821)*, σ. 93.

101. Στο ίδιο.

102. Walsh, *A Residence at Constantinople*, τ. 1, σ. 395.

103. Συγκεκριμένα, σε ένα διάταγμα διαβάζουμε ότι «η πλειονότητα των [μουσουλμάνων] κατοίκων της Σμύρνης, που είναι μεγάλο λιμάνι, εμπορική πόλη και πέρασμα, ισχυρίζο-

Συμπερασματικά

Στόχος αυτού του άρθρου ήταν να ξεφύγει από μια καθαρά θρησκευτική θεώρηση της μουσουλμανικής βίας στη Σμύρνη κατά την έναρξη της Επανάστασης του 1821 και να αναδείξει τις πολυδιάστατες διασυνδέσεις και διεκδικήσεις που καθόριζαν τη στάση του βασιικού πρωταγωνιστή της, των γενίτσαρων. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάστηκε η σχέση των μελών του γενιτσαρικού σώματος που συμμετείχαν στα βίαια περιστατικά που περιγράφηκαν με πληθυσμούς άλλων περιοχών της αυτοκρατορίας και η επαφή τους με πτυχές της πολιτικής που ξεπερνούσαν τον ορίζοντα της κεντρικά καθοριζόμενης οθωμανικής παραδοσιακής τάξης πραγμάτων. Παράλληλα έγινε προσπάθεια να συνδεθούν όσα εκτυλίχθηκαν το 1821 τόσο με σύγχρονες των γεγονότων όσο και με παλαιότερες πολιτικές κινητοποιήσεις. Μέσα από την πολύπλοκη εικόνα που αναδεικνύεται, καθίσταται σαφές ότι η Ελληνική Επανάσταση έδωσε στους γενίτσαρους που κατοικούσαν σε μια σειρά περιοχών της αυτοκρατορίας την ευκαιρία να δράσουν συντονισμένα, έχοντας ως στόχο την αύξηση της πολιτικής επιρροής τους τόσο στο κέντρο όσο και στις επαρχίες. Επιπλέον, όπου υπάρχουν σχετικές αναφορές, οι πηγές συμφωνούν ότι κατά τις δράσεις τους αυτές οι γενίτσαροι έβλεπαν τον εαυτό τους ως πολιτικούς εκπροσώπους των μουσουλμανικών πληθυσμών των οθωμανικών πόλεων και ενεργούσαν με σκοπό τον περιορισμό της σουλτανικής εξουσίας σε αυτές. Το ακριβές πολιτικό όραμα πίσω από τις κινητοποιήσεις τους, ωστόσο, δεν είναι εξίσου ευδιάκριτο. Ως εκ τούτου η παραπάνω διαπίστωση από μόνη της δεν αρκεί για να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι οι γενιτσαρικές κινητοποιήσεις που ανιχνεύονται στις πηγές καθορίζονταν από μια νεότερη αντίληψη της πολιτικής η οποία στρεφόταν ευθέως κατά της οθωμανικής μοναρχίας.

Σε κάθε περίπτωση, απ' όσα αναλύθηκαν εδώ καθίσταται σαφές ότι τα βίαια γεγονότα που έλαβαν χώρα στη Σμύρνη το 1821 και το 1797 δεν πρέπει να εξετάζονται απλώς ως εκδηλώσεις διακοινοτικής βίας. Αυτά μπορούσαν να επηρεάζονται από εξελίξεις τόσο στο κεντρικό όσο και στο επαρχιακό επίπεδο, από διαφόρων ειδών διασυνδέσεις που διαπερνούσαν τις εκτεταμένες δομές του γενιτσαρικού σώματος, αλλά και από την περίπλοκη διάδραση που αναπτυσσόταν μεταξύ των διαφόρων ομάδων συμφερόντων που φιλοξενούνταν στους κόλπους του. Οικονομικά, εθνοτικά, τοπικά, στρατιωτικά, διεπαρχιακά, ακόμη και διεθνή δίκτυα, συγκλίνοντα ή αποκλί-

νται ότι είναι στρατιωτικοί» (*medine-i İzmir iskele-i azime ve bender-i şehri ve memerr-i nas olub sükkânının ekseri askerilik iddiasında olduklarından*). BOA, A.DVNSMHHM.d.134, σ. 310/1100.

νοντα μεταξύ τους, δημιουργούσαν ποικίλες δυναμικές που εκφράζονταν μέσω των δράσεων των γενίτσαρων. Η μελέτη αυτών των δυναμικών δύναται να αποκαλύψει μια ευρύτερη και πιο ενδιαφέρουσα εικόνα των πολιτικών γεγονότων που έλαβαν χώρα στην πρώιμη νεότερη ανατολική Μεσόγειο κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα και ίσως έχει πολλά ακόμα να μας διδάξει σε σχέση με τον τρόπο με τον οποίο η μουσουλμανική οθωμανική κοινωνία αντιλαμβανόταν τον πολιτικό της ρόλο κατά το ξέσπασμα της Επανάστασης του 1821.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχειακές πηγές

- ADN: Archives Diplomatiques de Nantes [Διπλωματικά Αρχεία Νάντης], Νάντη: Constantinople, Correspondance avec les Échelles, Série D, Candie, τ. 2.
 ANF: Archives Nationales de France [Εθνικά Αρχεία Γαλλίας], Παρίσι: B1, La Canée, τ. 11 και 16.
 BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri) [Πρώην Οθωμανικό Αρχείο της Πρωθυπουργίας και νυν Οθωμανικό Αρχείο των Κρατικών Αρχείων της Προεδρίας της Τουρκικής Δημοκρατίας], Κωνσταντινούπολη.

Κατάστιχα

- Bab-1 Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNSMHH.d.): 134, 239.
 Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemi (D.BŞM.d.): 7192.
 Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD.d): 17508.
 Meşihat Şeriyye Sicilleri Defterleri (MŞH.ŞSC.d.): 6675/Manisa Şeriyye Sicil Defteri 255, 6676/Manisa Şeriyye Sicil Defteri 256.
 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.): 9362.

Λυτά έγγραφα

- Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III.): 73/4376, 115/8748, 275/15902, 276/15948.
 Cevdet Bahriye (C.BH.): 123/5992.
 Cevdet Belediye (C.BLD.): 124/6191.
 Cevdet İktisat (C.İKTS.): 9/423.
 Cevdet Maliye (C.ML.): 40/1804.
 Cevdet Zabtiye (C.ZB.): 87/4321.
 Hatt-ı Hümayun (HAT): 131/5417-D, 216/10774, 232/10780, 281/16654, 281/16704, 307/18137, 307/18138, 339/19400, 341/19505, 410/21314, 473/23128, 628/31070, 653/31948, 663/32280, 684/33256, 684/33259,

684/33260, 847/38042, 871/38733, 874/38785, 894/39436, 894/39436-A, 904/39704, 919/39998-A, 935/40481, 1174/46430, 1450/26.

ΜΑΕ: Ministère des Affaires Étrangères [Γαλλικό Υπουργείο Εξωτερικών], Παρίσι: *Correspondance Consulaire et Commerciale* (CCC), La Canée, τ. 20, τ. 21.

ΤΝΑ: The National Archives [Εθνικά Αρχεία Ηνωμένου Βασιλείου], Λονδίνο: FO (Foreign Office), 105/126, folio 86, 98.

Εκδεδομένες πηγές και μελέτες

Αρβανιτάκης, Δημήτρης Δ., *Η αγωγή του πολίτη: Η γαλλική παρουσία στο Ιόνιο (1797-1799) και το έθνος των Ελλήνων*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2020.

Βέης, Ν., «Το «μεγάλο ρεμπελλιό» της Σμύρνης κατά νεωτάτας έρευνας», *Μικρασιατικά Χρονικά* 4 (1948), σ. 411-422.

Γκαρά, Ελένη, «Λαϊκή διαμαρτυρία και εξέγερση σε καιρό επισιτιστικής κρίσης: Οθωμανικός χώρος, 17ος-18ος αι.», στο Νίκος Ποταμιάνος (επιμ.), *Εκδοχές της ηθικής οικονομίας: Ιστορικές και θεωρητικές μελέτες*, Ρέθυμνο: Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών/ΙΓΕ, 2021, σ. 79-99.

Καραπιδάκης, Νικόλαος Ε., και Anna Pouradier Duteil-Λοϊζίδου, *Γαλλικά Δελτία ειδήσεων για την Ελληνική Επανάσταση: Έτη 1821-1822*, Αθήνα: Τράπεζα Πειραιώς 2021.

Κορδάτος, Πάνης, «Η σφαγή της Σμύρνης του 1797», *Περιοδικό Επιθεώρηση Τέχνης* 14 (Φεβρουάριος 1956), σ. 171-174.

Λαΐου, Σοφία, «Το ρεμπελιό της Σμύρνης», *Η ιστορία της Μικράς Ασίας. 4: Οθωμανική κυριαρχία*, Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 2011, σ. 105-120.

Παπαγιαννόπουλος, Ι., «Νέο φως στο ρεμπελιό της Σμύρνης», *Μικρασιατικά Χρονικά* 1 (1938), σ. 261-267.

Παπαδια-Λάλα, Αναστασία, «Η Σμύρνη κατά τα Ορλωφικά (1770): Εσωτερικές συγκρούσεις και ευρωπαϊκή παρέμβαση», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 5 (1984), σ. 133-185.

Σολωμονίδης, Χρήστος, *Ύμνος και θρήνος της Σμύρνης*, Αθήνα, 1956.

Σπυρόπουλος, Πάνης, *Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση του οθωμανικού στρατού: Οι γενίτσαροι της Κρήτης, 1750-1826*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 2014.

Abou-El-Haj, Rifa'at Ali, *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, Κωνσταντινούπολη: Nederlands Historisch-Archaeologisch Institut te Istanbul, 1984.

Ardeleanu, Constantin, «Military Aspects of the Greek War of Independence in the Romanian Principalities: The Battle of Galați (1821)», στο Gelina Harlaftis και Radu Păun (επιμ.), *Greeks in Romania in the Nineteenth Century*, Αθήνα: Alpha Bank, Historical Archives, 2013, σ. 143-166.

Baron de Tott, François, *Mémoires du Baron de Tott, sur les Turcs et les Tartares, contenant les observations critiques de M. de Peyssonnel et la réponse de M. le*

- Baron de Tott, 5 τ., Μάαστριχτ: Chez J.E. Dufour & Phil. Roux, 1786.
- , *Memoirs of Baron de Tott containing the State of the Turkish Empire and the Crimea during the Late War with Russia with Numerous Anecdotes, Facts, and Observations, on the Manners and Customs of the Turks and Tartars, to which are Subjoined the Strictures of M. de Peyssonnel, Translated from the French*, 2 τ., 2η έκδ., Λονδίνο: G.G.J. & J. Robinson, 1786.
- Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Σμύρνη: Ege Universitesi Rektorluk Yayınları, 1974.
- Beyru, Rauf, *19. Yuzyilda İzmir'de Yaşam*, Κωνσταντινούπολη: Literatür Yayınları, 2000.
- Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, επιμ. Mehmet Ali Beyhan, 2 τ., Άγκυρα: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Çelik, Bülent, και Tanju Demir, «III. Selim Döneminde Osmanlı Devleti'nde İzmir Şehri'ndeki Bazı Olaylarda Adem-i Merkeziyetçi Unsurlar», *İzmir Araştırmaları Dergisi* 7 (2017), σ. 135-146.
- Cevdet [Ahmed Cevdet Paşa], *Tarih-i Cevdet*, 12 τ., 2η έκδ., Κωνσταντινούπολη: Mathaa-i Osmaniye, 1884-1891.
- Chandler, Richard, *Travels in Asia Minor, and Greece: or an Account of a Tour Made at the Expense of the Society of Dilettanti*, 2 τ., Λονδίνο: Joseph Booker, 1817.
- Clogg, Richard, «Smyrna in 1821: Documents from the Levant Company Archives in the Public Record Office», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 15 (1972), σ. 313-357.
- , «The Smyrna 'Rebellion' of 1797: Some Documents from the British Archives», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 3 (1982), σ. 71-125.
- Es'ad, Mehmed [Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi], *Vak'â-nüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyile)*, 1237-1241/1821-1826, επιμ. Ziya Yilmazer, Κωνσταντινούπολη: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Finlay, George, *History of the Greek Revolution: In Two Volumes*, 2 τ., Εδιμβούργο και Λονδίνο: Blackwood and Sons, 1861 [Ελληνική έκδοση: *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, 2 τ., μτφρ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2008].
- Frangakis Syrett, Elena, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century, 1700-1820*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992.
- Goffman, Daniel, «İzmir from Village to Colonial Port City», στο Edhem Eldem, Daniel Goffman και Bruce Masters (επιμ.), *The Ottoman City Between East and West, Aleppo, İzmir, and İstanbul*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 1999, σ. 79-134.
- Gradeva, Rossitsa, «Secession and Revolution in the Ottoman Empire at the End of the Eighteenth Century: Osman Pazvantoglu and Rhigas Velestinlis», στο Antonis Anastasopoulos και Elias Kolovos (επιμ.), *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation. Proceedings of an International Conference Held in Rethymno, Greece, 13-14 December 2003*, Ρέθυμνο: University of Crete/Department of History and Archaeology, 2007, σ. 73-94.
- Griffith, Zoe Ann, *Egyptian Ports in the Ottoman Mediterranean, 1760-1820*, διδα-

- κτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Brown, Πρόβιντενς, 2017.
- Gül, Abdulkasim, *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Atatürk, Ερζερούμ, 2020.
- İlcak, H. Şükrü, *A Radical Rethinking of Empire: Ottoman State and Society during the Greek War of Independence (1821-1826)*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Harvard, Κέμπριτζ (Μασ.), 2011.
- , «The Greek War of Independence and the Demise of the Janissary Complex: A New Interpretation of the ‘Auspicious Incident’», στο Marinos Sariyannis (επιμ.), *Political Thought and Practice in the Ottoman Empire*, [Halcyon Days in Crete IX], Πέθυμο: Crete University Press, 2019, σ. 483-493.
- , «The Prishtina Affair 1821-1823: A Case of Janissary Intervention in Imperial Politics», στο Yannis Spyropoulos (επιμ.), *The Janissaries: Socio-Political and Economic Actors in the Ottoman Empire*, [Halcyon Days in Crete XII], Πέθυμο: Crete University Press, σ. 269-304.
- (επιμ.), *‘Those Infidel Greeks’: The Greek War of Independence through Ottoman Archival Documents*, 2 τ., Λέιντεν και Βοστώνη: Brill, 2021.
- Kafadar, Cemal, «Janissaries and Other Riffraff of Ottoman Istanbul: Rebels Without a Cause?», *International Journal of Turkish Studies* 13/1-2 (2007), σ. 113-134.
- «Kiatib-Ogloo, and the Smyrna Residents», *Atheneum or the Spirit of the English Magazines*, τ. 9 (ν.σ.) (1828), σ. 389-397.
- MacFarlane, Charles, *Constantinople in 1828, A Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and the Provinces*, 2 τ., Λονδίνο: Saunders and Otle, 1829.
- Özdemir, Yasin, και Kaan Doğan, «Yunan İthilali Sırasında Bodrum», στο M. Akif Erdoğan και Ahmet Özgiray (επιμ.), 3. *Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu 30 Ekim-1 Kasım 2013*, *Bodrum Bildiriler*, τ. 2, Σμύρνη: Ege Üniversitesi 2014, σ. 735-742.
- Prousis, Theophilus, «Smyrna in 1821: A Russian View», *University of North Florida: History Faculty Publications* 16 (1992), σ. 145-168.
- , *Lord Strangford at the Sublime Porte (1821): The Eastern Crisis, Volume I*, Κωνσταντινούπολη: The Isis Press, 2010.
- , *Lord Strangford at the Sublime Porte (1822): The Eastern Crisis, Volume II*, Κωνσταντινούπολη: The Isis Press, 2012.
- , *Lord Strangford at the Sublime Porte (1823): The Eastern Crisis, Volume III*, Κωνσταντινούπολη: The Isis Press, 2014.
- Raffanel, Claude Denis, *Histoire des événements de la Grèce: depuis les premiers troubles jusqu'à ce jour*, Παρίσι: Dondey-Dupré, 1822.
- Şâni-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şâni-zâde Târîhî [Osmanlı Tarihi (1223-1237/1808-1821)]*, επιμ. Ziya Yılmaz, 2 τ., Κωνσταντινούπολη: Çamlıca 2008.
- Sariyannis, Marinos, «Rebellious Janissaries: Two Military Mutinies in Candia (1688, 1762) and their Aftermaths», στο Antonis Anastasopoulos (επιμ.), *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840*, [Halcyon Days in Crete VI], Πέθυμο: Crete University Press, 2008, σ. 255-274.
- , «Ruler and State, State and Society in Ottoman Political Thought», *Turkish Historical Review* 4 (2013), σ. 83-117.

- Slade, Adolphus, *Turkey and the Crimean War: A Narrative of Historical Events*, Λονδίνο: Smith, Elder and Co., 1867.
- Spyropoulos, Yannis, «Janissary Politics on the Ottoman Periphery (18th-Early 19th C.)», στο Marinos Sariyannis (επιμ.), *Political Thought and Practice in the Ottoman Empire*, [Halcyon Days in Crete IX], Ρέθυμνο: Crete University Press, 2019, σ. 449-481.
- Sunar, Mehmet Mert, *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Binghamton, State University of New York, Νέα Υόρκη, 2006.
- Tansuğ, Feryal, «Revisiting the Escalation of Intercommunal Violence in İzmir (1797): ‘Anti-Greek’ or a More Complex Dynamic?», στο Frank Castiglione, Ethan L. Menchinger και Veysel Şimşek (επιμ.), *Ottoman War and Peace: Studies in Honor of Virginia H. Aksan*, Λέιντεν και Βοστώνη: Brill, 2020, σ. 401-425.
- Tezcan, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 2010.
- Tournefort, Joseph Pitton de, *A Voyage into the Levant: Perform'd by Command of the late French King. Containing the Ancient and Modern State of the Islands of the Archipelago; as also of Constantinople, the Coasts of the Black Sea, Armenia, Georgia, the Frontiers of Persia, and Asia Minor. With Plans of the Principal Towns and Places of Note; an Account of the Genius, Manners, Trade, and Religion of the Respective People Inhabiting those Parts: and an Explanation of Variety of Medals and Antique Monuments*, 3 τ., Λονδίνο: D. Midwinter κ.ά., 1741.
- Ülker, Necmi, «1797 Olayı ve İzmir'in Yakılması», *Tarih İncelemeleri Dergisi* 2 (1984), σ. 117-158.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, 2 τ., Άγκυρα: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Walsh, Robert, *A Residence at Constantinople, during a Period Including the Commencement, Progress and Termination of the Greek and Turkish Revolutions*, 2. τ., Λονδίνο: F. Westley and A. H. Davis, 1836.
- Yaycioglu, Ali, «Révolutions de Constantinople: France and the Ottoman World in the Age of Revolutions», στο Patricia M.E. Lorcin και Todd Shepard (επιμ.), *French Mediterraneans: Transnational and Imperial Histories*, Λίνκολν: Nebraska University Press, 2016, σ. 21-51.
- Yıldız, Aysel, «İstanbul'un Asi Kulları: Yeniçeriler, Sipahlar ve Cebeciler», στο Aysel Yıldız, Yannis Spyropoulos και M. Mert Sunar (επιμ.), *Payitaht Yeniçerileri: Padişahın 'Asi' Kulları, 1700-1826*, Κωνσταντινούπολη: Kitap Yayınevi, 2022, σ. 201-260.
- Zens, Robert, *The Ayanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Change, 1791-1815*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Wisconsin-Madison, Μάντισον, 2004.
- , «Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807», *International Journal of Turkish Studies* 8/1-2 (2002), σ. 89-104.